

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ГУЛИСТОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

«ИҚТИСОДИЁТ» КАФЕДРАСИ

Сувонов Аббос Бозорбой ўғлининг

**“5230100-иқтисодиёт” таълим йўналиши бўйича бакалавр даражасини
олиш учун “Реал сектор корхоналарида меҳнат салоҳиятидан
фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари”(вилоят реал сектор
мисолида) мавзусидаги**

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

**Илмий раҳбар:
катта ўқитувчи Мамажанова С.В.**

Гулистон-2018

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Инсоннинг энг асосий иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқларидан бири, ўзи ва оиласи эҳтиёжларини қондириш, қобилиятини намоён қилиш, ўй-мақсадларига эришиш воситаси меҳнат қилишдир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида фуқароларнинг бу ҳуқуқи кафолатлаб қўйилган: “Ҳар бир шахс меҳнат қилиш, эркин касб танлаш, адолатли меҳнат шароитларида ишлаш ва қонунда кўрсатилган тартибда ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эгадир”¹.

Ўзбекистон Республикасида аҳолини иш билан таъминлаш ўзига хос хусусиятларга эгадир. Бу аҳоли сони ўсишининг нисбатан юқорилиги, қатор ҳудудларда аҳоли зич жойлашганлиги, мавжуд меҳнат ресурслари меҳнат бозоридаги талабдан зиёдалиги, улар таркибида ёшлар салмоғининг катталиги ва бошқа омиллар билан изоҳланади. Шунинг учун меҳнат бозорини шакллантириш, уни тартибга солиш ва бошқариш, меҳнатга лаёқатли аҳолининг иш билан бандлиги даражасини ошириш, ишсизликни камайтириш мамлакат иқтисодиётини барқарор ривожлантириш, жамиятдаги ижтимоий муаммоларни муваффақиятли ҳал этишнинг энг муҳим ва долзарб масаласи ҳисобланади.

Аҳолининг иш билан бандлигини таъминлаш даражасини муттасил ошириб бориш ҳар қандай давлат иқтисодий сиёсатида алоҳида ўрин тутади. Халқаро Меҳнат Ташкилотининг “Иш билан бандлик соҳасидаги глобал тенденциялар – 2016” маърузасида кейинги ўн йил давомида жаҳон миқёсида меҳнат унумдорлиги 26,0 % га ошгани ҳолда ишлаётганлар миқдори 16,6 5 га кўпайгани, ҳозирги пайтда 15-24 ёшдаги 86,3 млн. йигит-қиз ишсиз эканлиги, улар дунёдаги жами ишсизларнинг 44,0 5 ни ташкил этиши, 15 ёшдан барча

---

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон. 2008. -9 б.

аёллар ўртасида иш билан бандлари 1998 йилдаги 49,6 % дан 48,9 % га тушганлиги каби ташвишли маълумотлар қайд қилинади².

Жаҳонда рўй берган молиявий инқироз, бунинг оқибатида ишсизлик даражасининг сезиларли даражада ортиши иқтисодий ривожланган давлатларда ҳам иш билан бандлик муаммоларини ниҳоятда кескинлаштирди.

Шунинг учун иш билан бандликни ҳар бир мамлакатдаги, шу жумладан унинг ҳудудларидаги демографик вазият, иқтисодийдаги аҳвол, бошқа ўзига хос хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда ҳал этиш йўллари ва усуллари юзасидан илмий хулосалар чиқариш ва амалий таклифларни ишлаб чиқиш замонавий иқтисодий фани олдида турган устувор вазифадир.

Амалга оширилаётган кенг кўламли ва чуқур ислохотлар марказига кучли ижтимоий сиёсат қўйилган Ўзбекистон Республикаси учун бу йўналишдаги илмий изланишлар, фикримизча, янада муҳимроқ ва долзарброқдир. Мамлакатда аҳолини кафолатли иш билан таъминлаш учун кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, фермерлик ҳаракати давлат томонидан ҳар тарафлама қўллаб-қувватланиши, хизмат соҳаси ва сервис жадал суръатларда ривожлантирилиши, иш билан бандликнинг ноанъанавий шакллари, хусусан реал сектор корхоналарида меҳнат салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига кенг йўл очиб берилганлигини таҳлил этиш, умумлаштириш, шу асосда илмий хулосалар чиқариш ҳамда амалий тавсиялар тайёрлаш ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга молик вазифалардир.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Меҳнат бозорининг шаклланиши ва ривожланиши, фаолият кўрсатиши, уни макроиқтисодий даражасида тартибга солиш ва бошқариш, иш билан бандлик, ишсизлик муаммолари иқтисодий фани ва турли илмий мактаблар – классик назарийчилардан тортиб ҳозирги давр олимлари кўпгина тадқиқотларининг

---

² Байзакова Д., Арифджанова С. Экономический рост и оплата труда// -Т.: Ж. Экономическое обозрение. 2009. № 7. –с.20.

мавзуси бўлган. Улар қаторида Кейнс Дж.М., Макконелл К.Р., Маршалл А., Оукен А., Пигу А., Рикардо Д., Самуэльсон П., Сей Ж.Б., Смит А., Фридмен М., Эренберг Р.Дж. ва бошқаларнинг асарларини келтириш мумкин.

МДХ мамлакатларида ҳам бозор иқтисодиёти шакллана бошланиши билан мазкур масалаларга эътибор ортди. Хусусан, Буланова В.С., Волгин Н.А., Костин Л.А., Маслова И.С., Никифорова А.А., Одегов Ю.Г., Плакся В.И., Рофе А.И., Руденко Г.Г., Шлендер П.Э., Яковлев Р.А. ва бошқаларнинг илмий ишларида бозор иқтисодиётига ўтиш босқичида меҳнат бозорининг шаклланиши ва амал этиши хусусиятлари, ишсизлик муаммосини ҳал этиш масалаларига доир қимматли маълумотлар, эътиборга сазовор илмий хулосалар, амалий тавсиялар мавжуддир.

Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлар ҳам шаклланаётган бозор муносабатлари шароитларида мамлакатимиз хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда аҳолини иш билан таъминлаш, меҳнат бозори муаммоларига доир тадқиқотлар олиб бормоқдалар. Жумладан, Абдурахмонов Қ.Х., Абулқосимов Х.П., Алиқориев Н.С., Аҳмедов Э.А., Вороновский Ю.В., Зайнутдинов Ш.Н., Зокирова Н.Қ., Максакова Л.П., Ортиқова Д.А., Раҳимова Д.Н., Убайдуллаева Р.А., Умурзоқов Б.Х., Холмўминов Ш.Р., Худойбердиев З.Я., Шарифхўжаев М., Шодиев Р. Х., Ғуломов С.С. ва бошқаларнинг илмий ишлари мамлакат ва унинг ҳудудий меҳнат бозорлари шаклланиши ва амал қилиши, демографик вазият, иш кучининг шаклланиши, меҳнат бозорида талаб ва таклифларни мувофиқлаштириш, янги иш ўринларини яратиш муҳим хусусиятларини очиб беради.

Шу билан бир қаторда Ўзбекистон Республикаси ҳудудий меҳнат бозорини мустақил иқтисодий тараққиёт, бозор муносабатлари шароитида алоҳида иқтисодий муаммо сифатида тадқиқ этиш заруратини таъкидлаш керак. Бинобарин ана шу масалаларга бағишланган тадқиқотлар асосан мавзунини глобал даражада ёки мамлакат миқёсида ўрганиш ва таҳлил қилиш, ҳудудлар (вилоятлар) даражасида эса ижтимоий меҳнат муносабатларини

макродаражадаги бошқариш муаммоларига қаратилган. Бу эса мазкур БМИ мавзусини илмий муаммо сифатидаги долзарб аҳамиятини тасдиқлайди.

БМИнинг мақсади. Меҳнат бозорининг моҳияти, шаклланиши ва амал қилишининг минтақавий хусусиятларини ўрганиш ҳамда ҳудудларда аҳолини иш билан таъминлашни тартибга солиш ва бошқаришни такомиллаштириш, меҳнат потенциалидан фойдаланиш юзасидан илмий-услубий тавсиялар ишлаб чиқиш ушбу тадқиқот ишининг мақсади ҳисобланади.

БМИ мақсадидан келиб чиқиб, қуйидаги вазифаларни ҳал этиш назарда тутилади:

- меҳнат бозорининг ижтимоий-иқтисодий категория сифатидаги моҳиятини тавсифлаш;
- аҳолини иш билан таъминлаш давлат сиёсатини ҳудудларда амалга оширишнинг иқтисодий-методологик муаммоларини ўрганиш;
- ишчи кучига талаб ва унинг шаклланиши жараёнларини таҳлил қилиш ҳамда меҳнат бозоридаги конъюктуранинг иш билан бандликка таъсирини ўрганиш;
- аҳолини иш билан таъминлашга кўмаклашиш давлат жамғармаси ҳудудий тузилмалари маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш услубини ишлаб чиқиш;
- вилоятни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишлари дастури доирасида аҳолини иш билан таъминлашнинг комплекс ҳудудий дастурини такомиллаштириш концепциясини ишлаб чиқиш, бу дастурни амалга ошириш механизмлари, жумладан уни молиялаштириш манбалари бўйича амалий таклифлар тайёрлаш.

Тадқиқот объекти – Ўзбекистон Республикаси ва Сирдарё вилояти Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бош бошқармаси, унинг тузилмалари, туман ва шаҳарлардаги Иш билан бандликка кўмаклашувчи марказлар, ҳудудий меҳнат бозоридир.

Тадқиқот ишининг предмети. Меҳнат бозорининг шаклланиши ва ривожланишини тартибга солиш ва бошқаришни ҳудудий ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятларига ҳамда уларни такомиллаштириш билан боғлиқ ижтимоий-иқтисодий муносабатлар бўлиб ҳисобланади.

Тадқиқот усули. БМИда илмий натижалар олиш учун тизимли ва қиёсий таҳлил, эксперт баҳолаш, социологик сўров, иқтисодий - статистик услуб, синтез индукция ва дедукция ҳамда бошқа усуллар қўлланилди.

Тадқиқотнинг методологик асосини Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикаси Кодекслари, Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари ва қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Каримов И.А.нинг асарлари, шунингдек мамлакат ва чет эл иқтисодчи олимларининг меҳнат бозори, аҳолининг иш билан бандлиги муаммоларига доир илмий ишлари ташкил этади.

БМИда эришилган ва ҳимояга тақдим этилган илмий янгиликлар қуйидагиларда ўз ифодасини топган:

- мамлакат муайян ҳудуди мисолида меҳнат бозорининг мустақил ижтимоий-иқтисодий категория сифатидаги таърифи ва миллий меҳнат бозори билан қиёслама тавсифи ишлаб чиқилди;
- меҳнат бозорининг шаклланиши, амал қилиши ва ривожланишининг ҳудудий хусусиятлари аниқланди;
- аҳолини иш билан таъминлашга кўмаклашиш ҳудудий жамғармаси маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш амалий-методологик мезонлари таклиф қилинди;
- аҳолини иш билан таъминлаш ҳудудий комплекс дастури концепцияси, дастурни амалга ошириш механизмлари, молиялаштириш манбалари асослаб берилди.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Амалга оширилган тадқиқотлар натижаларининг илмий аҳамияти маҳаллий давлат ҳокимият органлари, Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш ҳудудий тузилмалари, Иш билан бандликка кўмаклашувчи марказлар томонидан аҳолини иш билан таъминлаш даражасини ошириш учун янги, шу жумладан ноанъанавий шаклларида қўлланиш, аҳолининг иш билан бандлигини таъминлаш ҳудудий дастурларини янада такомиллаштиришга кўмаклашиши, олий ва ўрта махсус таълим муассасаларининг “Иқтисодиёт назарияси”, “Меҳнат иқтисодиёти”, “Персонални бошқариш”, “Кадрлар менежменти асослари”, “Меҳнат кўрсаткичларини таҳлил қилиш”, “Меҳнат статистикаси” фанлари ва ўқув курсларини ўқитиш жараёнида ижобий фойдаланиш имкониятлари билан белгиланади.

БМИ тузилиши ва ҳажми. БМИ кириш, иккита боб, хулосалар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат. Битирув малакавий ишнинг умумий ҳажми бетни ташкил этиб, таҳлил ва тадқиқот давомида та жадвал ва та расмлардан фойдаланилди.

I БОБ. МЕХНАТ БОЗОРИНИНГ МАЗМУНИ, ШАКЛЛАНИШИ ВА АМАЛ ҚИЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

1.1. Меҳнат бозори ижтимоий-иқтисодий категория сифатида

Бозор иқтисодиётини меҳнат бозорисиз тасаввур этиб бўлмайди. Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Каримов И.А. таъкидлаганидек: “Меҳнат бозорини шакллантирмасдан, иш кучини товарга айлантормасдан туриб бозор муносабатлари ҳақидаги гаплар шунчалик қуруқ гаплигича қолади”³. Иш билан бандлик ва меҳнат бозори амал қилишини тадқиқ этишга турлича назарий ёндашувлар мавжуд. Иқтисодиёт фанида, одатда, бу масалага тўртта концептуал ёндашув фарқланади⁴.

1. Меҳнат бозорининг классик назарияси. Бу назария асосчилари Рикардо Д., Милль Дж.С., Маршалл А. иш билан тўла бандлик бозор иқтисодиётининг нормаси, энг яхши иқтисодий сиёсат эса давлатнинг иқтисодиётга аралашмаслиги, деб ҳисоблайдилар⁵.

Меҳнат бозори классик назариясининг асосий қоидалари қуйидагилардан иборат:

- иш кучи таклифининг ўзи иш кучига талабни туғдириши сабабли умумий ортиқча ишлаб чиқариш содир бўлмайди;
- иш билан тўла бандлик шароитида маҳсулот харид қилиш учун маблағ етарли бўлади;
- умумий сарф-ҳаражатлар учун маблағ етишмай қолган тақдирда мувофиқлаштиришнинг нарх-наво ва иш ҳақи каби воситалари тез ишга

³ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат. I том. –Т.: Ўзбекистон. 1996. -262 б.

⁴ Абдурахманов К.Х., Шарифуллина Т.А. Экономика и социология труда: Учебное пособие. –М.: 2002. –с.66.

⁵ Рикардо Д. Начало политической экономии и податного обложения/ Пер. с англ. –М.: Звено. 1910. –с 52. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т.1/ Пер. с англ. –М.: Прогресс. 1993. –с.29.

тушиб, умумий сарф-ҳаражатларнинг камайиши ишлаб чиқариш ҳажми , иш билан бандлик даражаси ва реал даромадлар камайишига йўл қўймайди;

- меҳнат бозоридаги рақобат мажбурий ишсизликни истисно этади. Меҳнат қилишни хоҳлаган ҳар бир одам меҳнат бозори томонидан белгиланадиган иш ҳақи оладиган ишни осон топа олади;
- иқтисодиётга давлатнинг аралашуви ортикча ва зарарлидир.

2. Меҳнат бозорининг неоклассик назариясини илгари сурган Перри Дж., Фелдстайн М., Холл Р. ва бошқалар меҳнат бозори бошқа барча бозорлар каби нархлар мувозанати асосида амал қилади, меҳнат бозорининг асосий тартибга солувчиси эса иш кучининг баҳоси, деб ҳисоблашади⁶. Неоклассик назария қуйидагиларга асосланади:

- меҳнат баҳоси ва иш ҳақи ёрдамида иш кучига талаб ва унинг таклифи тартибга солинади, уларнинг мувозанати ушлаб турилади;
- иш кучи баҳоси бозор талаби ва таклифига боғлиқ бўлади, у иш кучига талаб ва унинг таклифига қараб ошиб ёки камайиб туради;
- меҳнат бозорида мувозанат сақланса, ишсизлик бўлмайди;
- ишсизлик ихтиёрий бўлади;
- ишсизликнинг сабаби ишчиларининг иш ҳақи миқдори камлиги сабабли ишлашдан бош тортишидир;
- иш жойини излаш меҳнат бозорида беқарорликни келтириб чиқаради;
- касаба уюшмаларининг таъсири, давлат томонидан иш ҳақи энг кам миқдорининг ўрнатилиши, бўш иш жойлари ва иш кучлари тўғрисида маълумотларнинг мавжуд эмаслиги меҳнат бозорининг «такомил эмаслиги»дан далолат беради.

3. Меҳнат бозорининг кейнсча назария асосчилари (Кейнс Дж., Гордон Д.) меҳнат бозори доимий ва фундаментал номувозанат ҳолатида бўлади,

---

⁶ Экономическая теория: Хрестоматия. –М.: Высшая школа. 1995. –с. 25.

деган ғояни илгари сурадилар⁷. Ушбу назариянинг асосий қоидалари қуйидагилардир:

- иқтисодиётда тўлиқ бандликни кафолатловчи ҳеч қандай механизм мавжуд эмас;
- тўлиқ бандлик тасодифатдир;
- фоиз ставкаси ўзгаришлари, нарх-наво ва иш ҳақи миқдори нисбатларининг эгилувчанлиги ёрдамида меҳнат бозорига таъсир кўрсатиш мумкин эмас;
- иш кучининг баҳоси қатъий ва амалда, айниқса, пасайиш томонига ўзгармайди;
- иш кучининг баҳоси меҳнат бозорини тартибга солувчи бўла олмайди;
- меҳнат бозорини тартибга солувчи ролини давлат бажариши керак, у ялпи талабни ошириш ёки камайтириш орқали меҳнат бозоридаги номутаносибликни бартараф этиши мумкин;
- иш кучига бўлган талаб меҳнатнинг бозор баҳоси ўзгариши билан эмас, балки ялпи талаб ёки ишлаб чиқариш ҳажми орқали тартибга солинади;
- ишсизлик қисман ихтиёрий бўлсада, мажбурий характерга эга эмас.

4. Меҳнат бозорининг монетаристик назарияси тарафдорлари (Фридмен М., Кейген Ф., Майзельман Д., Бруннер К., Мольцер А.) қуйидаги қарашларни олға сурадилар:

- бозор хўжалиги ўз ички тенденциялари орқали барқарорликка, ўз-ўзини тартибга солишга интилади;
- агар номутаносиблик, бозор хўжалиги издан чиқиши ҳоллари мавжуд бўлса, улар, энг аввало, ташқи аралашув натижасида юзага келади;
- давлат аралашуви хўжалик ривожланиши бир меъёردа бўлишини издан чиқаради;

---

⁷ Кейнс Д.М. Общая теория занятости, процента и денег/ Пер. с англ. – Петрозаводск. Петроком. 1993. –с. 79. Антология экономической классики: Мальтус М. Кейнс Дж., Ларин Ю.М. –М.: 1993. –с.424.

- давлатнинг, солиқ ва бюджет орқали тартибга солишини истисно этганда, тартибга солиш дастаклари сонини иложи борича камайтириш зарур;
- давлат томонидан иш ҳақи миқдори энг кам даражасини ўрнатиши, касаба уюшмаларининг мавқеи ҳамда бўш иш жойлари ва захира иш кучининг мавжудлиги тўғрисидаги ахборотнинг мавжуд эмаслиги бозор беқарорлигини кучайтиради ва меҳнат бозорининг салбий омиллари ҳисобланади;
- меҳнат бозорини мувозанатга келтириш учун Марказий банк ҳисоб ставкаси, тижорат банкларининг Марказий банк ҳисобварақларидаги мажбурий захиралари ҳажми каби дастаклардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Ҳозирги давр иқтисодиёт адабиётида турли мамлакатларнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда меҳнат бозорига турлича таърифлар берилади. Жумладан, россиялик бир гуруҳ иқтисодчи олимлар меҳнат бозори бозор муносабатларининг ажралмас қисми бўлиб, иш берувчилар ва ёлланма иш кучи манфаатларини мувофиқлаштирувчи ижтимоий муносабатларни ифодалайди, деган фикрни олға сурадилар⁸.

Профессор Павленков В.А.: “Бозор иқтисодиёти шароитида меҳнат бозори ёлланиб ишлашга қодир кишиларнинг барчасини: ҳам ёлланма меҳнат билан банд бўлганлар, ҳам банд бўлмаганларни қамраб олади”⁹, деб ҳисоблайди. Яна бир россиялик иқтисодчи олима Никифорова А.А. эса: “Меҳнат бозори иқтисодий ривожланишнинг даражаси ва бозорда иштирок этувчи кучлар: тадбиркорлар, меҳнаткашлар ва давлат ўртасида маълум

---

⁸ Адамчук В.В., Кокин Ю.П., Яковлев Р.А. Экономика труда: Учебник.- М.: Финстатинформ. 1999. - с.66. См. также: Адамчук В.В., Ромашов О.В., Сорокина М.Е. Экономика и социология труда: Учебник для вузов. - М.: ЮНИГИ. 1999. - с.31.

⁹ Павленков В.А. Рынок труда.- М: Финстатинформ. 1992. –с.15.

даврда эришилган манфаатлар мувозанатини акс эттирувчи ижтимоий муносабатлар тизими сифатида вужудга келган”¹⁰, деб таъкидлайди.

Шу билан бирга “Меҳнат бозори бозор иқтисодининг ажралмас таркибий қисми бўлиб, ижтимоий меҳнатни меҳнат ва ишлаб чиқариш самарадорлиги мезони асосида ижтимоий эҳтиёжлар ва мулк шакллари бўйича иқтисодиётнинг соҳалари ва тармоқлари, фаолият турлари ва шакллари орасида тақсимлаш ва қайта тақсимлаш механизми функциясини бажаради”¹¹, деган хулоса ҳам мавжуд.

Айрим мутахассислар эса меҳнат бозорини иқтисодий ресурслар бозорлари тизимлари таркибида бўлади деб ҳисоблаб, унга ишлаб чиқариш омиллари бозорларидан бири сифатида қарайдилар¹². Кейинги йилларда меҳнат бозори таърифида янги қирралар пайдо бўлди. Чунончи, айрим тадқиқотчилар меҳнат бозорини иш ҳақи ва даромадларнинг эркин ҳаракати орқали иш кучига талаб ва тақлифни ўз-ўзини тартибга солувчи механизм сифатида талқин қиладиган бўлдилар.

Бошқа иқтисодчилар эса меҳнат бозори иш берувчилар ва ёлланиб ишлашни ҳоҳловчиларнинг бевосита келишуви орқали талаб ва тақлифни қаноатлантириш учун шароитлар яратади ва иш кучини харид қилиш-сотиш жараёнларини бевосита тартибга солмайди, деб уқтирадилар. Шу жиҳатдан Маслова И.С.нинг: “Меҳнат бозори – тараққий этувчи тизим бўлиб, унда мулкчилик субъектлари иш жойлари ва иш кучи тақлифи, ходимга ва ёлланма меҳнатга талаб ҳажми, таркиби ва нисбатини шакллантириб, ишлаб чиқариш омиллари(меҳнат воситалари ва иш кучи)га ўзаро таъсир этади. Меҳнат бозори мавжуд, аммо кесик, шакли ўзгартирилган кўринишда, бунинг устига ҳар нарсани ўз ичига оладиган характерга эга бўлмай, балки

¹⁰ Никифорова А.А. Рынок труда: занятость и безработица.- М.:Международные отношения. 1991.- с.12.

¹¹ Скрытая безработица: феномен, анализ, последствия/ Под общей редакцией Волгина Н.А., Дудникова С.В.- М.: Изд.Госкомпечати РФ. 1998. - с. 6.

¹² Генкин Б.М. Экономика и социология труда: Учебник. –М.: ИНФРА. 1998. –с337.

меҳнат муносабатларининг фақат бир қисмини қамраб олади”¹³, деган хулосаси ҳам диққатга сазовордир. Руденко Г.Г. ва Муртозоев Б.Ч.ларнинг фикрича, аниқ бир меҳнат бозори қуйидаги хусусиятларга эга:

- кўп сонли иш берувчилар муайян меҳнат турини ёллаш учун бир-бирлари билан рақобат қиладилар;
- бир хил касб-ихтисосликка эга кўп сонли малакали ходимлар бир-бирларидан мустақил равишда иш берувчиларга ўз иш кучини тақдим этадилар;
- иш берувчилар ҳам, ёлланиб ишловчилар ҳам иш ҳақининг бозор миқдори устидан назорат қила олмайдилар¹⁴.

Баъзи муаллифлар “меҳнат бозори” тушунчасини умуман илмий мунозаралар мавзуси сифатида кўрмайдилар. Хусусан Агабекян Р.Л. ва Авакян Г.Л. “меҳнат бозори” билан “иш кучи бозори” ўртасида фарқ йўқ деган фикрдалар¹⁵

Ўзбекистон иқтисодчи олимлари меҳнат бозори хусусида ўз илмий карашларига эгалар. Абдурахмонов Қ.Х.: “Меҳнат бозори дейилганда иш кучини сотиш, сотиб олиш ва ундан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган ижтимоий-иқтисодий муносабатлар мажмуи тушунилади”¹⁶, деб кўрсатишади.

Холмўминов Ш.Р.нинг фикрича эса: “Меҳнат бозори - меҳнатга қобилиятли аҳолининг иш билан банд бўлган ва банд бўлмаган қисмлари ҳамда иш берувчилари ўртасидаги муносабатларни ҳамда уларнинг шахсий манфаатларини ҳисобга олувчи шартномалар асосида меҳнатга қобилиятларини харид қилиш-сотишни амалга оширувчи ҳамда иш кучига

¹³ Маслова Н.С. Эффективная занятость и рынок рабочей силы. М.: Наука. 1992. - с.10.

¹⁴ Руденко Г.Г., Муртазаев Б.Ч. Формирование рынков труда: Учебное пособие /Под ред. проф. Одегова Ю.Г. – М.: Экзамен. 2004. - с.89.

¹⁵ Агабекян Р.Л., Авакян Г.Л. Современные теории занятости: Учебное пособие. –М.: ЮНИТИ-ДАНА. 2001. –с.76.

¹⁶ Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти: Дарслик.-Т.:ТДИУ.2009.- 150 б.

талаб ва таклиф ўртасидаги нисбатларни бевосита тартибга солувчи, бозор иқтисодиётининг мураккаб, кўп аспекти, ўсувчи ва очиқ ижтимоий-иқтисодий тизимчасидир”¹⁷.

Иқтисодчи олима Зокирова Н.Қ.: “Иш кучи бозорини ёлланиб ишлашга муҳтож иш кучи эгалари билан иш кучига талаби бор ишлаб чиқариш воситалари эгалари (ёки уларнинг вакиллари) ўртасида таркиб топаётган ижтимоий-иқтисодий муносабатлар тизими сифатида тасаввур этиш мумкин”¹⁸, деб ҳисоблайди.

Юқорида баён этилган меҳнат бозори хусусидаги турли қарашларни умумлаштирган ҳолда биз “меҳнат бозори” тушунчаси иш берувчи билан ходим ўртасида меҳнат бозорида иш кучига таклиф ва унга талаб ўзаро муносабатлари натижасида таркиб топадиган ижтимоий-меҳнат муносабатлари ўрнатилиши(ёзма ёки оғзаки)ни эътироф этиш деб ҳисоблаймиз. Бунда меҳнат шартлари (жумладан иш ҳақи) устуворлиги ҳал қилувчи ролб ўйнайди.

Шундай қилиб меҳнат бозорида ижтимоий-меҳнат муносабатлари мураккаб тизими амал қилиши пировард натижаси сифатида иш кучи эмас, балки ундан фойдаланиш шартлари ва натижалари намоён бўлади. Иш кучини сотувчи билан уни харид қилувчи ўртасидаги шартнома муносабатларининг асосий натижаси ходим нуқтаи назаридан иш ҳақи (меҳнатга ҳақ тўлаш) миқдоридир. Фикримизча, “меҳнат бозори” тушунчаси пайдо бўлиши ва тарқалиши ҳудди шу билан боғлиқдир¹⁹.

¹⁷ Холмўминов Ш.Р. Меҳнат бозори иқтисодиёти :Ўқув қўлланма. -Т.: ТДИУ. 2004.-10 б.

¹⁸ Зокирова Н.Қ. Социально-трудовые отношения: международный и национальный аспекты. – Т.: Фан. 2008. –с. 90.

¹⁹ Зокиров К.Ж. Рынок труда: взгляд на проблему// -М.: Ж. Экономика и финансы. 2008. № 2. – с.19.

1.2. Меҳнат бозорини шаклланиши ва амал қилишининг асосий хусусиятлари

Меҳнат бозорининг ўзига хос хусусиятлари мавжуддир. Улар куйидагилар билан изоҳланади:

Биринчидан, иш кучи ишлаб чиқариш билан бевосита боғлиқдир. Корхона маҳсулотига талаб қанчалик юқори бўлса, бу ерда иш кучига талаб ҳам шунчалик кўп бўлади ва аксинча;

Иккинчидан, иш кучи таклифи иш ҳақи (меҳнат баҳоси) миқдорига боғлиқдир. Яъни иш ҳақи (меҳнат баҳоси) қанчалик юқори бўлса, таклиф шунчалик кўп бўлади ва аксинча;

Учинчидан, иш берувчи ва ёлланма ходим муносабатлари кўплаб институционал тизимлар (қонунчилик, ижтимоий-иқтисодий дастурлар, иш берувчилар ва ёлланма ходимлар жамоат бирлашмалари) орқали тартибга солинади;

Тўртинчидан, иш ҳақи (меҳнат баҳоси)га бевосита боғлиқ бўлмаган омиллар(меҳнат мазмуни ва шароитлари, иш ўрни кафолатланганлиги, касб малакасини ошириш, хизмат лавозимида ўсиш имкониятлари ва ҳоказолар)нинг таъсири.

Меҳнат бозори ўз таркибий тузилмасига ҳам эга. Уларга:

- меҳнат бозори субъектлари – ёлланма ходимлар, иш берувчилар, уларнинг жамоат бирлашмалари, давлат (унинг органлари);
- ҳуқуқий нормалар, иқтисодий дастурлар, уч томонлама келишувлар, меҳнат шартномалари;
- меҳнат бозори механизми (иш кучига талаб ва унинг таклифи, меҳнат баҳоси, рақобат);
- ишсизлик ва у билан боғлиқ ижтимоий тўловлар;
- меҳнат бозори инфратузилмаси;
- меҳнат фаолиятининг ноанъанавий турлари киради.

Меҳнат бозорида иш кучи бозор тамойиллари – талаб ва таклифга асосланган бўлса ҳам аҳолини иш билан таъминлаш соҳасида давлат сиёсати мавжуддир. “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида”ги Қонунда кўрсатилишича, унинг асосий тамойиллари қуйидагиларга асосланади:

- меҳнат қилиш ва ишни эркин танлаш ҳуқуқини амалга оширишда барча фуқароларга жинси, ёши, ирқи, миллати, тили ва ижтимоий келиб чиқиши, мулкӣ аҳволи, мансаб мавқеи, динга муносабати, эътиқоди, жамоат бирлашмаларига мансублигидан, шунингдек ходимларнинг ишчанлик жиҳатларига ҳамда улар меҳнатининг натижаларига боғлиқ бўлмаган бошқа ҳолатлардан қатъий назар тенг имкониятларни таъминлаш;
- кишиларнинг меҳнат ва тадбиркорлик ташаббусларини қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш, уларда меҳнат қилиш ва ҳаёт кечиришда муносиб шароитларни таъминлайдиган унумли ва ижодий меҳнат қобилиятини ривожлантирига кўмаклашиш;
- меҳнат қилишнинг ихтиёрийлиги;
- иш билан таъминлаш соҳасида ижтимоий кафолатлар бериш ва аҳолини ишсизликдан ҳимоя қилишни таъминлаш;
- ижтимоий ҳимояга ўта муҳтож ва иш топишда қийналаётган фуқаролар учун иш жойлари яратаётган иш берувчиларни рағбатлантириш;
- аҳолини иш билан таъминлаш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш, амалга ошириш ва уларни назорат қилишда давлат органлари, касаба уюшмалари, ходимларнинг вакиллик органлари ва иш берувчиларнинг ўзаро ҳамкорлиги;
- аҳолини иш билан таъминлаш муаммоларини ҳал қилишда давлатлараро ҳамкорлик²⁰.

---

²⁰ Ўзбекистон Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1998. 5-6-сонлар. – 168 б.

Меҳнат бозорларининг ҳудудларда шаклланиши ўз хусусиятларига эга. Иқтисодчи олимлар Абдурахмонов Қ.А., Абдуллаев А.М., Дадабаев Ш.Х. улар қаторида қуйидагиларни келтирадилар:

1. Демографик омиллар.
2. Минтақа иқтисодиётининг тармоқ хусусияти.
3. Табиий ва антропоген омиллар.

Мазкур омиллар орасида ҳудуд меҳнат бозорида иш кучига талаб ва таклифга аҳоли сони, унинг жинс ва ёш бўйича таркиби, туғилиш даражаси, яъни демографик омиллар алоҳида ўрин тутади.

Ўзбекистон Республикаси аҳоли сони муттасил ортиб бораётган мамлакатлар қаторига киради.

Республикада ижтимоий соҳани ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилган. бу соҳанинг ривожланишида мамлакатдаги демографик тенденцияларнинг ўрни катта.

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика кўмитаси маълумотларига кўра, 1991–2015 йилларда республика аҳолиси 10,4 миллион кишига кўпайиб, 2016 йил 1 январда 31576,4 минг кишини ташкил этган (6.1.1-жадвал). Таҳлилларга кўра, Ўзбекистонда аҳоли сонининг ўртача йиллик ўсиш суръати 1991 йилда – 2,4 фоизни, 2001 йилда – 1,3 фоизни, 2015 йилда эса 1,7 фоизни ташкил этган. кўриниб турибдики, 2001 йилга қадар республикада аҳоли сонининг ўртача йиллик ўсиш суръати камайган. Мазкур ҳолат туғилиш кўрсаткичининг камайиши билан изоҳланади. Агар Ўзбекистон Республикасида туғилишнинг умумий коэффициенти 1991 йилда 34,5 фоизни²¹ ташкил этган бўлса, 2010 йилда бу кўрсаткич 21,2 фоизга²², 2014 йилда эса 23,3 фоизга³ тенг бўлган

---

²¹ Демографический ежегодник узбекистана 2003. – Т.: 2004. 110-бет.

²² социальное развитие и уровень жизни в узбекистане. статистический сборник. – Т.: 2013. 34-бет. ³ Демографический ежегодник узбекистана. – Т.: 2015. 57-бет.

**Ўзбекистон Республикасида доимий аҳоли сонининг
ўзгариши, минг киши (1 январь ҳолатига)**

худудлар	2013 й.	2014 й.	2015 й.	2016 й.
Ўзбекистон республикаси	29993,5	30492,8	31022,5	31576,4
Қорақалпоғистон республикаси	1711,8	1736,5	1763,1	1791,1
<i>вилоятлар:</i>				
андижон	2756,4	2805,5	2857,3	2910,5
бухоро	1729,7	1756,4	1785,4	1815,1
Жиззах	1205,0	1226,8	1250,1	1276,0
Қашқадарё	2831,3	2895,3	2958,9	3025,5
Навоий	888,4	901,1	913,2	928,2
Наманган	2458,7	2504,1	2554,2	2603,2
самарқанд	3380,9	3445,6	3514,8	3584,6
сурхондарё	2260,6	2308,3	2358,3	2410,8
сирдарё	750,6	763,8	777,1	790,7
Тошкент	2695,7	2725,9	2758,3	2794,5
Фарғона	3329,7	3386,5	3444,9	3505,0
Хоразм	1653,8	1684,1	1715,6	1747,0
Тошкент ш.	2340,9	2352,9	2371,3	2394,2

Жадвал Ўзбекистон Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган.

Аҳоли табиий кўпайишидаги юқорида айтиб ўтилган хусусиятлар унинг ёш таркибида сезиларли ўзгаришларни келтириб чиқаради. Ушбу давр мобайнида бир нечта ёш гуруҳларининг аҳоли таркибида улуши камайишига(0–15 ёш ва 16–29 ёш) ва қолган ёш гуруҳларининг улуши кўпайишига олиб келади. Башорат қилинётган давр охирига бориб мамлакат аҳолиси жинсий таркиби ҳам стабиллашади.

Чунончи, юқори даражадаги туғилиш келгусида меҳнат бозорига иш кучи кириб келиши ортиши, бинобарин иш кучи таклифи талабга нисбатан

ортиқ бўлишини англатади. Шу билан бирга туғилиш сонининг кўпайиши иқтисодий фаол бўлмаган аҳоли сонига таъсир кўрсатади. Чунки болали

1.2.-жадвал.

**Ўзбекистоннинг демографик башорати
(2015–2025 йилларга²³)**

Демографик кўрсаткичлар	2002 й.	2007 й.	2015й.	2025 й.
1. Аҳоли сони, млн. киши.	25,1	26,7	29,6	34,7
2. Урбанизация даражаси, %	37,0	35,9	51,5	52,7
3. Аҳоли зичлиги, киши/км ²	55,9	59,4	65,9	77,3
4. Абсолют ўсиш, млн.киши.	–	1,6	2,9	5,1
5. Ўртача ўсиш, минг.киши.	–	320,0	362,5	510,0
6. Ўсиш темпи, %	–	106,4	110,0	117,2
7. Йиллик ўсиш темпи, %	–	1,3	1,4	1,7
8. Туғиш ёшидаги аёллар сони, млн. киши.	6,4	7,2	8,5	9,9
9. Туғилиш коэффициенти, ‰	21,0	22,4	23,2	25,3
10. Ўлим коэффициенти, ‰	5,4	5,2	5,7	7,2
11. Табиий ўсиш коэффициенти, ‰	15,6	17,2	17,5	18,1
12. Жинс бўйича ёш гуруҳи, %				
0–15	38,8	33,3	29,1	25,6
16–29	26,3	28,8	29,9	30,8
30–39	13,7	14,0	15,2	16,1
40–49	10,3	11,5	11,9	12,3
50–59	4,4	6,6	7,0	7,7
60–69	3,8	3,0	3,8	4,0
70 ёш ва ундан катталар	2,7	2,8	3,1	3,5

оналар туғруқ таътилига чиқиши натижасида улар иқтисодий фаол аҳоли таркибидан фаол бўлмаганлар каторига кўшилади.

Сирдарё вилоятида аҳоли ҳар 1000 нафарига туғилиш сони 2010 йилда мамлакат ўртача кўрсаткичларидан паст эди. Кейинги йилларда туғилиш динамикаси мамлакат кўрсаткичларидан юқори бўлмоқда. Яъни Ўзбекистон Республикасида аҳоли ҳар 1000 нафарига нисбатан туғилиш сони кейинги 10 йилда 79,2 % ни ташкил этган бўлса, Сирдарё вилоятида бу кўрсаткич 89,0 % дир.

²³ Манба: Ата-Мирзаев Озод Баба-Мирзаевич. Новая демографическая ситуация Узбекистана и ее перспективы// Материалы II Форума экономистов Узбекистана. 2010 год 2 декабрь. Ташкент.

Ишга лаёқатли ёшдагиларнинг қуйи қисмида бўлган аҳоли сонининг унинг юқори чегарасида бўлганлар миқдори ўртасидаги фарқ ҳам келгусида меҳнат бозорида қўшимча иш кучи таклифи юзага келишидан далолат беради. Аҳоли ўртасида ўлим даражасининг юқори бўлиши эса иш кучи таклифи суръати пасайишига олиб келади.

1.1-жадвал Сирдарё вилояти аҳолиси сони мамлакат бошқа худудларига нисбатан кам бўлсада, бошқа кўрсаткичлар бўйича муайян устунликларга эга эканлигидан далолат беради. Жумладан, вилоят аҳоли зичлиги бўйича мамлакатда 7-ўринни эгаллайди. Бу ерда аҳоли умумий сони такибида қишлоқ аҳолисининг салмоғи ҳам бирмунча мутаносиб. У мазкур кўрсаткич бўйича республикада 9-ўриндадир, яъни вилоятда урбанизация даражаси мамлакат ўртача даражасидан юқоридир.

Демографик жараёнлар нафақат аҳоли сони, айти пайтда меҳнат ресурслари, иқтисодий жиҳатдан фаол аҳоли миқдорига бевосита таъсир кўрсатувчи асосий омилдир.

XX аср бошларида иш кучини қайта ҳосил қилиш жараёни кўрсаткичларини баҳолаш мақсадида “меҳнат ресурслари” атамаси муомалага киритилди²⁴.

Халқаро Меҳнат Ташкилотининг услубиётига мувофиқ меҳнат ресурслари меҳнатга лаёқатли ёшда бўлган меҳнатга лаёқатли аҳоли ҳамда меҳнатга лаёқатли ёшдан ташқари ёшда (пензионерлар ва ўсмирлар) меҳнат қилаётган шахсларнинг йиғиндисидир²⁵.

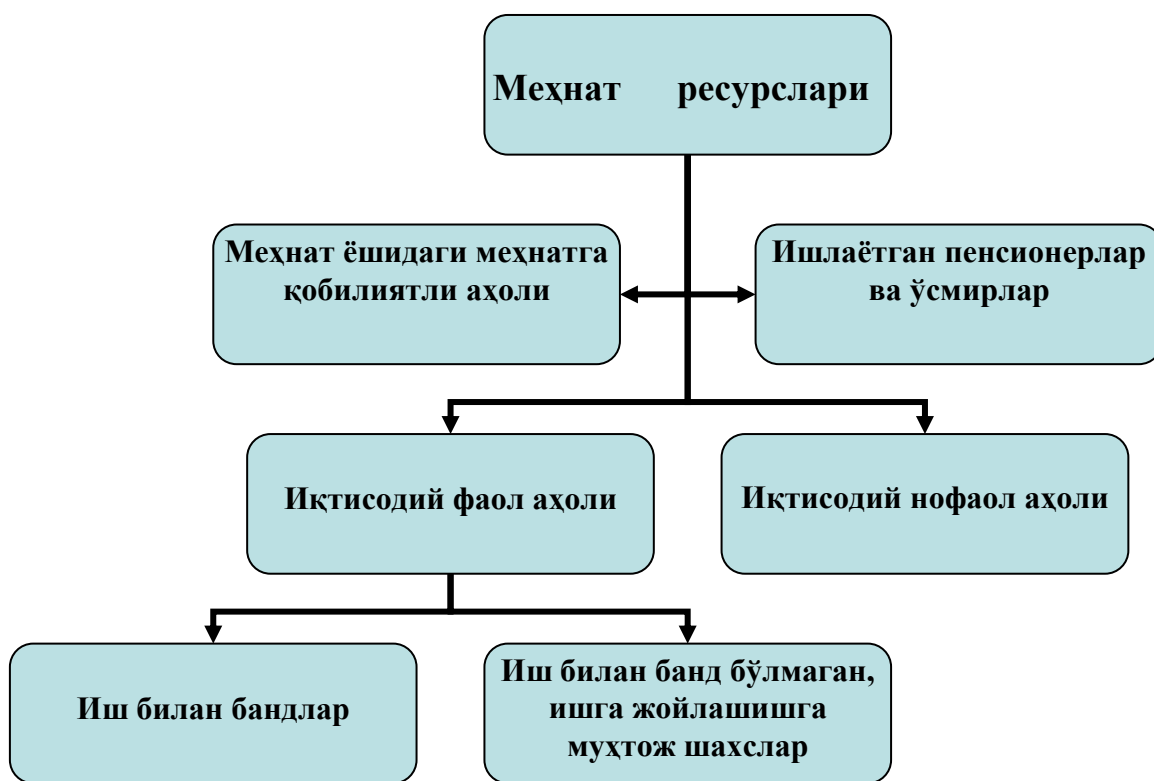
Абдурахмонов Қ.Х., Волгин Н.А. ва Одегов Ю.Г. меҳнат ресурсларига “жисмоний ва интеллектуал салоҳиятга эга бўлган, моддий неъматлар ишлаб

²⁴ Экономика труда (социально-трудовые отношения) // Под.ред.Абдурахманова К.Х., Волгина Н.А. и Одегова Ю.Г. –М.: Экзамен. 2006. - с.34.

²⁵ Утинова С.С. Методологические подходы к анализу проблем занятости и рынка труда // -М.: Ж.Вопросы статистики. 2003. № 7. - с. 34.

чиқариш ёки хизматлар кўрсатишга қодир аҳолининг меҳнатга лаёқатли қисми”, деб таъриф берганлар²⁶.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 24 майдаги “Ишга жойлаштиришга муҳтож меҳнат билан банд бўлмаган аҳолини ҳисобга олиш методикасини такомиллаштириш тўғрисида”ги 106-сон қарорида²⁷ “Меҳнат ресурслари - меҳнатга лаёқатли ёшдаги меҳнатга лаёқатли аҳоли ҳамда меҳнатга лаёқатли ёшдан кичик ва катта ёшдаги ишлаётган шахслар” эканлиги кўрсатилган. Меҳнатга лаёқатли ёш - аҳолининг меҳнатга лаёқатли давридир.

1-расм. Меҳнат ресурслари

Ўзбекистон Республикасидаги амалдаги қонунчиликка мувофиқ бу эркаклар учун 44 йилни (16 ёшдан 60 ёшгача), аёллар учун эса 39 йилни (16 ёшдан 55

²⁶ Экономика труда (социально-трудовые отношения). - с.75.

²⁷ www.pravo.uz

ёшгача) ташкил этади. I ва II гуруҳ ногиронлар ҳамда имтиёзли пенсия олувчилар бундан истиснодир²⁸.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 24 майдаги 106-сон қарори билан тасдиқланган “Ишга жойлаштиришга муҳтож меҳнат билан банд бўлмаган аҳолини ҳудудлар бўйича ҳисоблаб чиқиш методикаси” бўйича меҳнат ресурслари сони меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳоли сони ва меҳнатга лаёқатли ёшдан кичик ва катта ёшдаги ишловчилар сони йиғиндиси сифатида қуйидагича аниқланади:

$$MP = MJA + I\ddot{U}P,$$

бунда: MP – меҳнат ресурслари;

MJA – меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳоли;

I\ddot{U}P – ишлаётган ўсмирлар ва пенсионерлар.

MJA сони меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳоли (16 ёшдан 60 ёшгача бўлган эркеклар ва 16 ёшдан 55 ёшгача бўлган хотин-қизлар) сонидан меҳнатга лаёқатли ёшдаги I ва II гуруҳ ногиронлари, шунингдек имтиёзли шартларда пенсия олаётган меҳнатга лаёқатли ёшдаги шахслар сонини чиқариб ташлаш йўли билан аниқланади:

$$MJA = \mathcal{E}_{(16-60)} + X_{(16-55)} - \text{Ног} - \text{Пи},$$

бунда: $\mathcal{E}_{(16-60)}$ - 16 ёшдан 60 ёшгача бўлган эркеклар;

$X_{(16-55)}$ – 16 ёшдан 55 ёшгача бўлган хотин-қизлар;

Ног - меҳнатга лаёқатли ёшдаги I ва II гуруҳ ногиронлари;

Пи - имтиёзли шартларда пенсия олаётган меҳнатга лаёқатли ёшдаги пенсионерлар.

Меҳнат муносабатларида ҳозирги вақтда иқтисодий фаол аҳоли тушунчаси ҳам мавжуддир. Уилсон С.нинг кўрсатишича “иқтисодий фаол аҳоли” тушунчаси халқаро меҳнат статистикаси атамашунослигига Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ҳузуридаги Статистика комиссиясининг

²⁸ Ўзбекистон Республикаси меҳнат қонунчилиги бўйича меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. –Т.: Ўзбекистон. 2006. – 30 б.

14-сессияси тавсиясига мувофиқ 1966 йилда киритилган²⁹. Мустақил Ҳамдўстлик Давлатларида, шу жумладан Ўзбекистон Республикасида статистика органлари бу атамани 1993 йилдан эътиборан фаол қўллашга киришдилар.

Халқаро Меҳнат Ташкилоти услубиётига мувофиқ иқтисодий фаол аҳоли иқтисодий фаоллигини белгилаш учун ўрнатилган ёшда (15-72 ёш) бўлган, товарлар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш учун иш кучи таклиф этилишини таъминлайдиган аҳоли қисмидир. Иқтисодий фаол аҳоли иқтисодий фаолиятининг барча соҳаларида иш билан банд бўлганлар ва ишсизларни қамраб олади.

Россиялик иқтисодчи олим Уралнис Б.Ц. иқтисодий фаол аҳоли таркибига аниқлик киритади. У ижтимоий ишлаб чиқаришда, шу жумладан хизмат кўрсатиш соҳасида ёлланма шахс сифатида иштирок этаётганлар, меҳнат фаолиятида ёрдам кўрсатаётганлар ва ҳоказолар, ёки мазкур вақтда иш билан банд бўлмасдан иш қидираётганлар ва ишлашни ҳоҳловчиларни иқтисодий фаол аҳоли, деб ҳисоблайди³⁰.

Халқаро Меҳнат Ташкилоти таснифига кўра статистика органлари иқтисодий фаол аҳолини уч гуруҳга ажратадилар:

- иш билан бандлар ва ишсизлар;
- иш кучини таклиф этаётганлар;
- иш билан банд бўлмаган ҳолда иш қидирмаётганлар ва ишлашга тайёр эмаслар.

Халқаро Меҳнат Ташкилоти аҳоли иқтисодий фаоллигини белгилаш учун ўрнатилган ёшда бўлган, иш билан банд бўлмаганлар, лекин иш қидирмаётганлар ва ишлашга тайёр эмасларни иқтисодий фаол бўлмаган аҳоли таркибига киритади.

²⁹ Wilson S. Economical outlooks and research of labor market. –NY.: Economics. 1995. -p.25.

³⁰ Народонаселение стран мира. Справочник // Под.ред.проф. Уралниса Б.Ц. –М. : «Статистика», 1978, стр.293.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 106-сон қарорига кўра: “Иқтисодий фаол аҳоли - меҳнат билан банд бўлган фуқаролар ва ишсизлар. Иқтисодий фаол бўлмаган аҳоли - меҳнат билан банд ва ишсиз деб ҳисобланмайдиган шахслар, шу жумладан:

- ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда таълим олаётган ҳамда иш ҳақиға ёки меҳнат даромадига эга бўлмаган ўқувчилар ва талабалар;
- ишламаётган учинчи гуруҳ ногиронлари;
- уй бекалари ҳамда болаларни парвариш қилиш билан банд бўлган ишламаётган аёллар;
- кўчар ва кўчмас мулкдан даромад олаётган ишламаётган шахслар;
- ихтиёрий равишда меҳнат билан банд бўлмаган шахслар”дир.

Мамлакат ҳудудларида иқтисодий фаол аҳоли ва иш билан бандлар сони бир хил эмас. Жумладан, Тошкент, Жиззах, Сирдарё, Бухоро вилоятларида бандлик даражаси республика даражасидан юқори, Фарғона, Самарқанд, Андижон, Қашқадарё, Наманган вилоятларида эса паст.

Умуман, мамлакат бўйича ҳамда Сирдарё вилоятида иқтисодий фаол аҳоли сони билан иқтисодиётда иш билан банд бўлганлар миқдори таққосланганда ҳозирча иш билан бандлик ўсишининг суръатлари иқтисодий фаол аҳоли ўсиши суратларидан орқада қолаётганлигини кузатиш мумкин. Чунончи, Сирдарё вилоятида ижтимоий фаол аҳоли сони ўн йил давомида (2007 йилда - 100,0 %) 23,3 % га ўсгани ҳолда иш билан бандлар 21,9 % га кўпайган. Бошқача қилиб айтганда, янги иш ўринлари яратиш, аҳолини ноанъанавий меҳнат фаолияти турлари, масалан касаначиликка жалб этиш иқтисодий фаол аҳолини иш билан тўла таъминлаш имконини бермаяпти.

Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилигига кўра, меҳнат ресурслари меҳнат билан банд бўлганлар, шу жумладан расмий ва норасмий секторларда банд бўлганлар, меҳнат фаолиятини чет элларда амалга ошираётганлар ҳамда иқтисодий фаол бўлмаган аҳолини мужассамлаштиради.

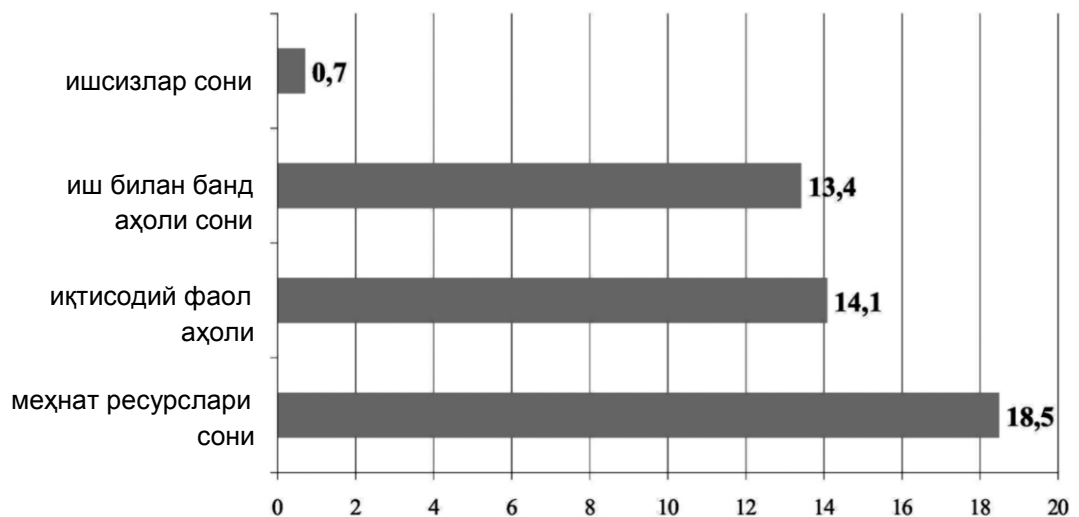

2017 йилда йилда иш ўринлари ва бандликка эҳтиёж параметрлари ишчи кучига талаб ва таклиф балансига таъсир кўрсатувчи демографик ва мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш омилларининг таҳлили, шунингдек, меҳнат бозорида ҳақиқий тенденцияни ўрганиш асосида аниқланган.

2017 йилда демографик омилларнинг меҳнат бозорига сезиларли ва бевосита таъсири сақланиб қолади. Маълумотларга кўра, 2017 йилда меҳнат ресурслари сони – 18,5 миллион кишини, шундан иш билан банд бўлганлар сони 13,4 миллион кишини, уларнинг ўсиши тегишли равишда – 1,3 ва 2,3 фоизни ташкил этади.

2018 йилда Ўзбекистонда иш ўринларига эҳтиёж бўлмаган аҳоли сонининг 4,5 миллион кишига етиши кутилади.

Республикада ишчи кучи ва бандликка эҳтиёж меҳнат бозорида ишчи кучини биринчи маротаба таклиф этаётган шахслар (коллежлар, олий ўқув муассасалари ва бошқа таълим муассасаларини битирувчилари), шунингдек, ишга жойлашишга муҳтож банд бўлмаган аҳоли (иш ва даромад манбаига эга бўлмаган шахслар, қайтиб келган мигрантлар ва бошқалар) ҳисобидан шаклланади.

Ма н б а: 2017 йилда иш ўринларини ташкил этиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш дастури маълумотлари асосида муаллифлар томонидан тузилган.

2-расм. Меҳнат бозори ривожланишининг истиқбол кўрсаткичлари (2017 йил)

1.4 - ж а д в а л

2017 йилда Ўзбекистонда иш ўринларига эҳтиёж бўлмаган аҳоли сони ва таркиби

Кўрсаткичлар	млн. киши
Иш ўринларига эҳтиёж бўлмаган аҳоли сони	4 , 5
шундан:	
Ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда ўқиётганлар сони	1 , 8
3 ёшгача бўлган бола тарбияси билан банд бўлган аёллар	1 , 6
Ҳозирги вақтда соғлиғи ва оилавий шароитига кўра ишга жойлашиш имконияти бўлмаганлар	1 , 1

М а н б а: жадвал 2016 йилда иш ўринларини ташкил этиши ва аҳоли бандлигини таъминлаш дастури маълумотлари асосида муаллифлар томонидан тузилган.

Таъкидлаш жоизки, 2017 йилда Ўзбекистон бўйича таълим олишни тугатган 511,5 минг нафар коллежлар, лицейлар, олий ўқув муассасалари битирувчилари илк бор, шунингдек, ишга жойлашишга муҳтож 706,3 минг нафар шахс меҳнат бозорига чиқади. бундан ташқари, доимий бўлмаган меҳнат фаолияти, яъни вақтинчалик бир марталик ишларни бажариш билан банд бўлган фуқаролар сони, ҳисоб-китобларга кўра, 735,6 минг нафарни ташкил этади. Доимий бўлмаган даромадга эга ушбу тоифадаги шахслар доимий ишга, иш ҳақи тўланадиган стационар иш ўринларига муҳтожлиги мавжуд, шунингдек, таркибий қайта ўзгаришлар натижасига кўра ишдан бўшатиладиган 118,7 минг нафар ишчи потенциал ишсиз омилини келтириб чиқаради.

Шу билан бирга, чет элда ишловчи фуқароларни доимий яшаш жойига қайтаришни таъминлаш бўйича амалга оширилаётган чоралар, шунингдек, Россиядаги объектив оғир ижтимоий-иқтисодий ҳолатни ҳисобга олган ҳолда, 2018 йилда Ўзбекистон меҳнат бозорига 148,3 минг нафардан ортиқ ишга жойлашишга муҳтож ва ўз навбатида бандликка эҳтиёжни оширадиган шахслар қайтиши кутилмоқда.

Шундай қилиб, 2017 йилда меҳнат бозорида ишчи кучига таклиф 1236,0 минг нафарни ташкил этди. Табиий сабабларга (пенсияга чиқиш, ўлим, доимий яшаш учун хорижий давлатга чиқиб кетиш ва ҳоказо) кўра чиқиб кетадиган 134,9 минг нафар ишчини, шунингдек, 109,5 минг бўш иш ўринларини ҳисобга олган ҳолда, бу кўрсаткич, иш ўринлари ва бандликка эҳтиёждан 1,1 минг нафардан ошади.

Иш ўринларини яратиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш бўйича 2018 йилда амалга оширилиши кўзда тутилган дастурий чораларнинг йиғиндиси 992,7 минг нафарни (ёки талабнинг 80,3 фоизини) ташкил этади. Бу 2017 йилда коллежлар, лицейлар ва олий ўқув муассасаларининг барча битирувчиларини (511,5 минг нафар), қайтиб келаётган меҳнат мигрантларини (148,3 минг нафар), шунингдек, ишдан бўшатиладиган ишчиларнинг бандлигини таъминлайди ва шу билан ишсизликни 719 минг нафар ёки 5,1 фоиз даражасида сақлаб қолади.

2017 йил дастурининг ҳудудлар ва йўналишлар (тармоқлар) бўйича иш ўринлари ва бандликдан, айниқса, биринчи маротаба меҳнат бозорига кириб келаётган ёшлар, банд бўлмаган шахслар, ишдан бўшаб қоладиган ходимлар, қайтиб келаётган меҳнат мигрантлари, шунингдек, саноат, қурилиш, қишлоқ ҳўжалиги ва иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари, хизмат кўрсатиш соҳаси, кичик бизнеснинг ривожланиши муносабати билан ишчи кучига бўлган талабнинг ҳисоб-китобидан келиб чиқиб аниқланган.

Меҳнат билан банд аҳоли сони қуйидагича ҳисоблаб чиқилади:

$$ИТ=ИТ_p+ИТ_{нр}+ММ,$$

бунда: $ИТ_p$ – иқтисодиётнинг расмий секторида ишловчилар;

$ИТ_{нр}$ – иқтисодиётнинг норасмий секторида ишловчилар;

ММ – мигрант меҳнатчилар—чет элларда ишлаётган Ўзбекистон Республикаси резидентлари, уларнинг мазкур мамлакатда рўйхатга олинган ёки олинмаганлигидан қатъий назар.

Расмий секторда банд бўлганлар давлат статистика ҳисоботи маълумотлари бўйича аниқланиб, ҳисоблаб чиқилади ҳамда қуйидагилардан иборат бўлади:

- ёлланиб (меҳнат шартномаси бўйича), шу жумладан сайланадиган лавозимларда ишлаётган доимий, вақтинчалик ва мавсумий ходимлар;
- ҳарбий хизматчилар, ички ишлар органлари ва бошқа ташкилотлар ходимлари;
- кооперативлар ва ширкатлар аъзолари;
- хусусий корхоналар эгалари (иш берувчилар), шу жумладан фермерлар;
- юридик шахс бўлмасдан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи шахс сифатида расман рўйхатга олинган фуқаролар;
- юридик шахс сифатида рўйхатдан ўтказилган деҳқон хўжаликлари аъзолари ҳамда шахсий ёрдамчи хўжаликларида ва деҳқон хўжаликларида қорамол ўстириш билан банд бўлган шахслар;
- нодавлат нотижорат ташкилотлари ходимлари.

Халқаро Меҳнат Ташкилоти нормаларидан келиб чиқиб ҳамда Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг ҳисобга олиш ва таснифлаш амалиётига мувофиқ иқтисодиётнинг норасмий секторида иш билан банд бўлганлар жумласига ижтимоий суғурта ва солиқ органларида ҳисобда турмаган қуйидаги шахслар киради:

- юридик шахс сифатида рўйхатдан ўтказилмаган деҳқон хўжаликлари аъзолари;
- уйда пуллик хизматлар кўрсатиш билан банд бўлган шахслар (энагалар, уй хизматчилари, уй ошпазлари, автомобил ҳайдовчилар, қоровуллар ва бошқалар);
- жисмоний шахсларда ҳақ олиб ишловчи шахслар;
- оила бошлиқларига уларнинг тадбиркорлик фаолиятида ёрдам берувчи оила аъзолари;

- тегишли рўйхатдан ўтмай ишловчи тадбиркорлар.

Иқтисодиётнинг норасмий секторида иш билан банд шахслар сони меҳнат органлари томонидан бандлик масалалари бўйича ҳар чоракда амалга ошириладиган ўрганиб чиқиш асосида аниқланади.

Иқтисодиётнинг норасмий секторида иш билан банд аҳоли сонини аниқлаш учун бандлик масалалари бўйича танлаб ўрганиб чиқиш маълумотлари асосида:

а) иқтисодиётнинг норасмий секторида фаолиятнинг тегишли турлари билан шуғулланувчи шахслар сонининг меҳнатга лаёқатли ёшдаги сўраб чиқилганларнинг умумий сонига салмоғи қуйидагича аниқланади:

$$СЧС_i = СС_i : СС \times 100,$$

бунда: $СЧС_i$ - иқтисодиётнинг норасмий секторида фаолиятнинг аниқ тури билан шуғулланувчи сўраб чиқилганлар салмоғи;

$СС_i$ - иқтисодиётнинг норасмий секторида фаолиятнинг аниқ тури билан шуғулланувчи сўраб чиқилганлар сони;

$СС$ – меҳнатга лаёқатли ёшдаги сўралганлар сони, ҳаммаси;

б) олинган салмоқ кўрсаткичи бўйича иқтисодиётнинг норасмий секторида фаолиятнинг аниқ тури билан шуғулланувчи аҳоли сонининг ҳисоби қуйидаги формула бўйича аниқланади:

$$ИТНР_i = МЛА \times СЧС_i : 100,$$

бунда: $ИТНР_i$ - иқтисодиётнинг норасмий секторида фаолиятнинг аниқ тури билан шуғулланувчилар сони;

$МЛА$ - меҳнатга лаёқатли ёшдаги меҳнатга лаёқатли аҳоли сони.

в) иқтисодиётнинг норасмий секторида иш билан бандларнинг умумий сонини аниқлаш учун фаолиятнинг ҳар бир аниқ тури бўйича $ИТНР$ тўғрисидаги маълумотлар жамланади:

$$ИТНР = E^1_1 ИТНР^1_1,$$

бунда: $ИТНР$ - иқтисодиётнинг норасмий секторида иш билан бандлар сони, ҳаммаси.

Меҳнат фаолиятини чет элда амалга ошираётган шахслар сони қуйидаги тартибда босқичма-босқич аниқланади:

1) биринчидан, ишга жойлаштиришга муҳтожларни аниқлаш мақсади учун меҳнат органлари томонидан меҳнат эмиграцияси бўйича саволномага мувофиқ, меҳнат билан бандлик масалалари бўйича ўрганишларни ўтказиш пайтида мигрант меҳнатчилар сифатида чет элда турганлар сони аниқланади. Бунинг учун:

а) уй хўжаликларини меҳнат билан бандлик масалалари бўйича (меҳнат эмиграцияси модулига биноан) ҳар чоракдаги ўрганишлар маълумотлари асосида меҳнат фаолиятини чет элда амалга ошираётган шахсларнинг сўралганлар умумий сонидagi салмоғи қуйидагича аниқланади:

$$ММС=КММС:СС \times 100,$$

бунда: ММС - мигрант меҳнатчиларнинг сўралганларнинг умумий сонидagi салмоғи;

КММС - меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун чет элга кетган шахсларнинг (мигрант меҳнатчиларнинг) меҳнат билан бандлик масаласи бўйича уй хўжаликларини ўрганиш давомида аниқланган сони;

СС - меҳнатга лаёқатли ёшдаги сўралганлар сони, ҳаммаси.

б) мигрант меҳнатчиларнинг сўралганларнинг умумий сонидagi салмоғи бўйича мигрант меҳнатчиларнинг меҳнатга лаёқатли ёшдаги меҳнатга лаёқатли аҳоли таркибидаги умумий сони қуйидагича ҳисоблаб чиқилади:

$$ММ=ММС' МЛА:100,$$

бунда: ММ - мигрант меҳнатчилар сони, ҳаммаси;

МЛА - меҳнатга лаёқатли ёшдаги меҳнатга лаёқатли аҳоли сони.

в) зарурат бўлганда, меҳнат фаолиятини чет элда амалга ошираётганларнинг сони жўнаб кетган йўналиши (мамлакати) бўйича аниқланади.

- меҳнатга лаёқатли ёшдаги меҳнатга лаёқатли аҳоли умумий сонига нисбатан- салмоқни пропорционал равишда ҳисоблаб чиқиш ва жамлаш

йўли билан муайян мамлакатларда меҳнат фаолиятини амалга ошираётган мигрант меҳнатчилар сони аниқланади.

2) иккинчидан, республика бўйича меҳнат ресурсларини ҳисоблаб чиқишда меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун чет элга кетган шахслар сони ҳисобга олинади. Уларнинг сони Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун чет элларга кетаётган Ўзбекистон Республикаси фуқароларини ҳисобга олишни такомиллаштириш тўғрисида» 2007 йил 15 майдаги 97-сон қарори ³¹ асосида куйидагиларни ўз ичига олувчи интеграциялашган ахборотлар модули бўйича аниқланади:

а) чет элга кетганларнинг сони ва мақсади тўғрисида божхона декларациясининг такомиллаштирилган шакли асосидаги ҳар чораклик статистика ҳисоботи маълумотлари;

б) меҳнат эмиграцияси масалалари бўйича ҳар йилги социологик ўрганишлар маълумотлари;

в) меҳнат фаолиятини чет элда амалга ошириш учун фуқароларга Ташқи меҳнат миграцияси масалалари агентлиги томонидан берилган рухсатномалар маълумотлари;

г) Ташқи ишлар вазирлигининг чет элдаги консуллик муассасаларидан олинган маълумотлар;

д) уй хўжаликларини меҳнат билан бандлик масалалари бўйича ҳар чораклик ўрганишлар маълумотлари.

Сирдарё вилоятида 2017 йил 1 январ ҳолатига мавжуд аҳоли сони 718,1 минг, шундан иқтисодий фаол аҳоли³² сони - 312,4 минг нафарни, иқтисодиётда банд бўлганлар сони – 311,7 минг нафарни ташкил этади. Бу аҳолини иш билан таъминлаш масалалари янада чуқурлашганлигини кўрсатмоқда.

³¹ www.pravo.uz

³² Меҳнат органларида рўйхатга олинган ишсизларни ҳисоблаган ҳолда.

Сирдарё вилоят иқтисодиётида 2017 йил бошида иш билан банд бўлганларнинг 311,7 минг нафарни, шундан давлат секторида банд бўлганлар сони – 62,7 нафарни, нодавлат секторида банд бўлганлар сони – 249,0 минг нафарни ташкил этди.

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига биноан, мамлакатда иш кучи сони йилига 250,0 минг кишига (бунинг 75,0 % -175,0 минг нафари қишлоқ жойларига тўғри келади) кўпаймоқда. Айни пайтда мамлакат иқтисодиётида рўй бераётган илмий-техникавий, технологик, таркибий ўзгаришлар ҳисобига ижтимоий ишлаб чиқаришда меҳнат унумдорлигининг ортиши йилига яна тахминан 250,0 минг кишини бўшатиб берапти. Шу билан бир қаторда корхоналарнинг банкротлиги, уларнинг бошқа сабабларга кўра ёпилиши яна 100,0 минг кишини иш жойларини тарк этишларига сабаб бўлмоқда.

Иқтисодчи олимлар Ортиқов А.А., Зокирова Н.Қ., Абдурахмонов О.Қ. ҳисоблаб чиқишларича, бу миқдордаги аҳолини иш билан банд қилиш иш ўрниларини ёки иш билан бандлик асосий фондларини янгилаш коэффициентини йилига 20,0 % га кўпайтиришни талаб этади³³.

Иқтисодчи Боймуродов С. бу фикрга қўшилади. Унинг таъкидлашича, Ўзбекистонда: “меҳнатга лаёқатли аҳоли жами аҳолининг асосий қисмини ташкил этиши ва аҳолининг 2/5 қисмини яқин йиллар ичида меҳнат ресурслари сафига қўшилиши кутилаётган ёшлар ташкил этиши меҳнат бозоридаги кескин вазият яқин келажакда сақланиб қолишини кўрсатади”³⁴.

Аҳолининг иш билан бандлигини таъминлаш муаммоларини ҳал этишда ҳудудларда ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожлантирилиши муҳим аҳамиятга эга эканлиги яхши маълум. Бу масалада давлатнинг инвестиция

³³ Артыков А.А., Зокирова Н.Қ., Абдурахманов О.Қ. Человеческий капитал в условиях реформирования и модернизации экономики. –Т.: Фан ва технология. 2008. – с.126.

³⁴ Боймуродов С. Демографик муаммолар: тарих, ҳозирги аҳвол, таҳлиллар // -Т.: Ж. Жамият ва бошқарув. 2008. 2-сон. – 45 б.

сиёсати билан бир қаторда кўп нарса маҳаллий ҳокимият органларининг ташаббускорлиги, ишчанлигига боғлиқдир.

Худудларда иш кучига талаб ва унинг таклифига табиий-иқлим шароитлари ҳам таъсир кўрсатишини таъкидлаш лозим. Юқори унумдор, етарлича сув билан таъминланган жойларда иш кучига талаб ҳам, унинг таклифи ҳам юқори бўлиши табиий. Шу билан бирга ортиқча меҳнат ресурсларига эга худудларда хорижий сармояларни жалб қилиш ҳисобига янги иш ўнилари яратиш, қайта ишлаш саноати, хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини жадал ривожлантириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ҳар тарафлама қўллаб-қувватлаш аҳолини иш билан кафолатли таъминлашнинг устувор йўналишлари ҳисобланади.

1.3. Аҳолини иш билан таъминлаш давлат сиёсатини амалга оширишнинг иқтисодий-методологик муаммолари

Давлатнинг аҳолини иш билан таъминлашни тартибга солиш усуллари асосан уч гуруҳга таснифланади:

- Иқтисодий усуллар (бюджет сиёсатида янги иш ўринлари яратишни рағбатлантириш учун иш берувчилар, айниқса тадбиркорларга имтиёзли кредитлар ажратиш, солиқ юкини камайтириш, ишга муҳтож аҳолини меҳнат бозорида рақобатбардош касбларга ўргатиш ва ҳоказоларни устувор йўналиш сифатида белгилаш).
- Ташкилий усуллар (иш билан бандлик ва аҳолини иш билан таъминлаш хизматлари, меҳнат бозорига хизмат кўрсатувчи ахборот тизимларини, касбга йўналтириш ҳамда кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимларини шакллантириш ва ривожлантириш).
- Маъмурий-қонунчилик усуллари (меҳнат шартномалари тузиш, иш вақти, иш вақтидан қўшимча вақт иш давомийлигини тартибга солиш, иш билан бандлик давлат жамғармаларига мажбурий тўловларни жорий этиш, аҳолининг ночор қисми учун қафолатли иш жойлари сонини квоталаш ва ҳоказолар).

Айни пайтда давлатнинг аҳолини иш билан таъминлашга қаратилган сиёсати фаол ва нофаол бўлиши мумкин. Фаол сиёсат меҳнат таклифи ҳамда меҳнатга талабни ҳар тарафлама рағбатлантириш, иш билан бандлик дастурларини ишлаб чиқиш ва уларни изчил амалга ошириш ва бошқа тадбирларни мужассамлаштиради. Нофаол сиёсат, асосан, ишсизларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш билан чекланади.

Россия Фанлар академияси Иш билан бандлик институти директори Микульский К.нинг фикрича, иш билан бандлик сиёсатига янги талаблар ривожланган ва ижтимоий мувофиқлаштириладиган меҳнат бозорини

шакллантириш ҳамда унинг қонуниятларидан фойдаланишни тақозо этади. Бунда:

биринчидан, давлатнинг меҳнат бозорини мувофиқлаштириш бўйича сиёсати иқтисодий самарадорлик талабларига зид бўлмаслиги керак. Аҳолининг иш билан бандлик даражаси юқорилиги корхоналар ва ташкилотларда ортиқча иш кучлари сақлаб турилиши билан эмас, балки янги иш ўринлари яратилиши билан таъминланиши лозим;

иккинчидан, меҳнатга ҳақ тўлаш даражаси иш кучини қайта ҳосил қилиш учун зарур сарф-ҳаражатлар миқдорига яқинлаштирилиши учун шарт-шароитлар яратилиши керак³⁵.

XX аср бошларида Ғарбий Европа мамлакатларидаги ижтимоий танглик меҳнат муносабатларини адолатли тартибга солиш заруратини туғдирди. Натижада 1919 йилда Халқаро Меҳнат Ташкилоти (ХМТ) ташкил этилди. Шу аср 20-30-йилларидаги глобал иқтисодий инқироз (худди 2008 йилдаги каби) давлатнинг умуман иқтисодиётга, хусусан меҳнат бозорини мувофиқлаштиришга аралашishi даркорлигини аниқ-равшан кўрсатди. Шу сабабли, жумладан, АҚШда давлатнинг иқтисодий жараёнларга таъсир кўрсатиш имкониятлари кўзда тутилган қонунлар қабул қилинди.

Ривожланган давлатларда давлатнинг меҳнат бозорини мувофиқлаштиришда аҳолини иш билан таъминлашни рағбатлантиришга қаратилган чора-тадбирлари асосан қуйидагилардан иборат:

- иш билан бандликка субсидиялар ажратиш;
- меҳнат бозорига молиявий-кредит таъсир кўрсатиш;
- жамоатчилик ишлари дастурлари.

Хусусан, жамоатчилик ишлари дастурлари АҚШда XX аср 30-йилларидаёқ қўлланила бошланган эди. Улар иш билан доимий бандликка муқобил сифатида қўлланилар, мазкур мақсадлар учун маблағлар федерал ёки маҳаллий бюджетдан ажратиларди.

³⁵ Региональная экономика: Учебник.-М.: ИНФРА. 2002. –с.132.

Бу тажрибадан ҳозир ҳам кенг фойдаланилади. Буюк Британияда жамоатчилик ишлари дастурлари билан икки гуруҳ: сўнгги 9 ойнинг 6 ойида ишсиз 18-24 ёшдагилар ҳамда сўнгги 15 ойнинг 12 ойида ишламаган катта ёшдагилар қамраб олинади. Швецияда бу ишларга амалда ишсизлик нафақаси олиш ҳуқуқи тугаган шахслар даврий ёки мавсумий ишсизликда жалб этиладилар.

Францияда Меҳнат Кодексига биноан қисман иш билан бандлик кўзда тутилган. У қуйидагиларни кўзда тутуди:

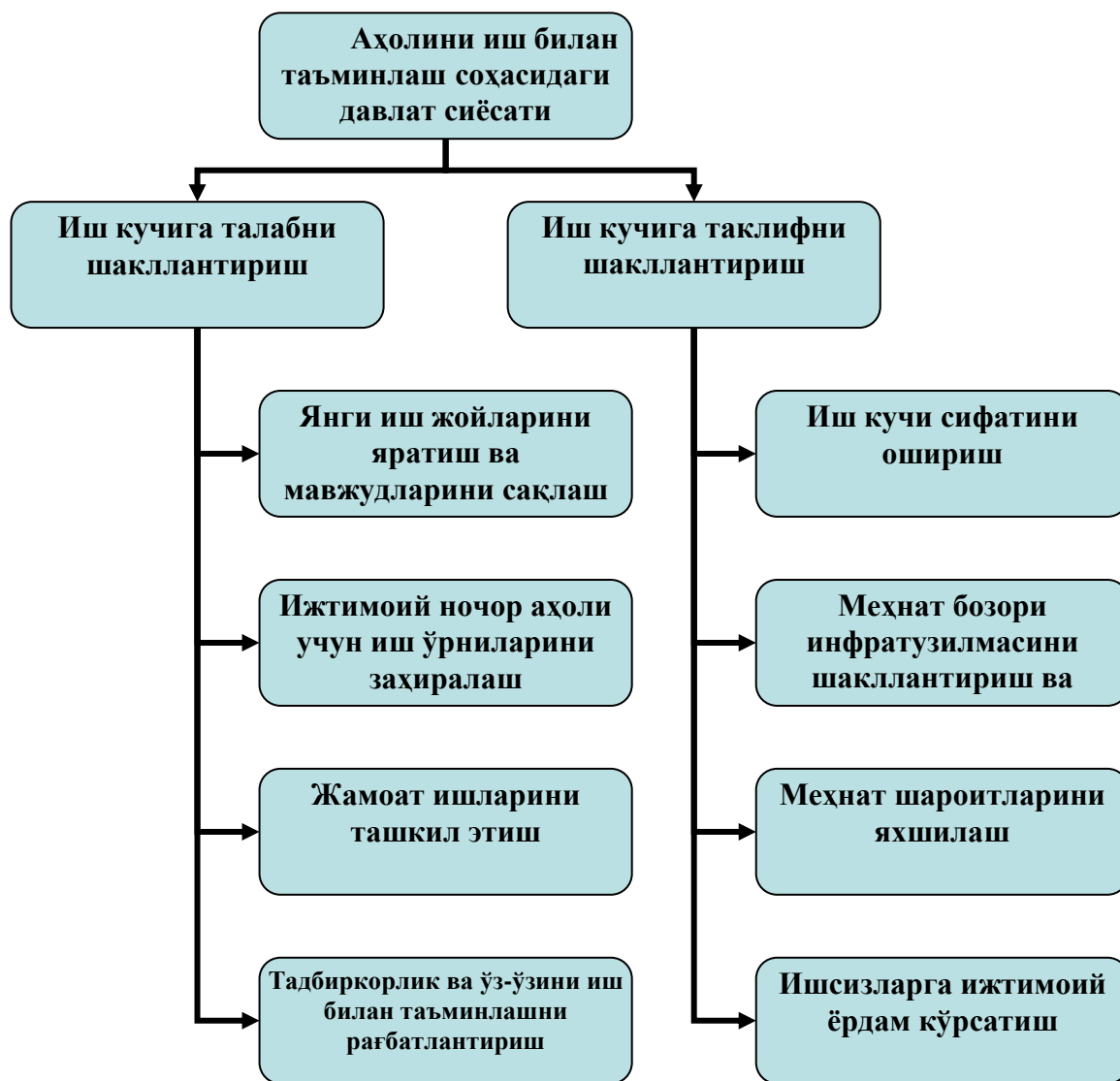
- 1) корхоналарга институционал муносабат, яъни уларга ҳокимият ва бошқарув органларининг таъсир ўтказиши;
- 2) иқтисодий фаолиятни, яъни корхонада таркиб топган иш билан бандлик шакллари ўзгартириш;
- 3) маҳаллий меҳнат бозорига ходимлар таркиби – ҳам штатдаги, ҳам контракт бўйича ишлайдиган ходимларни таклиф этиш;
- 4) техникавий-ташкилий тузилмани такомиллаштириш;
- 5) касбий ҳаракатчанлик даражаси;
- 6) касбий муносабат.

Мамлакат қонунчилигига мувофиқ иш берувчиларга иш билан бандлик даражасига таъсир кўрсатишда мустақиллик берилган. Улар, жумладан, иш вақтини, иш билан бандликни, ходимларни рағбатлантиришни белгилашда эркинлар³⁶. Айти вақтда Францияда касбий тайёргарликка эга бўлмаган 16-21 ёшдагилар учун жамоат ишларининг алоҳида дастурлари ишлаб чиқилган.

Тараққий этган мамлакатларда аҳолининг алоҳида тоифаларини иш билан таъмилаётган иш берувчилар учун турли имтиёзлар тизими ҳам мавжуд. Чунончи, Голландияда охириги 6 ой давомида ишсиз бўлганларни ишга қабул қилган тадбиркорларга иш ҳақиға устама сифатида олти ойлик субсидия берилади. Германияда ҳам 50 ёшдан ошган кишиларни ишга қабул

³⁶ Зокирова Н.К. Социально-трудовые отношения: международный и национальный аспекты. –Т.: Фан. 2008. – с.91.

қилган иш берувчиларга имтиёзли шартлар билан кредитлар ёки субсидиялар берилади. АҚШда яратилган янги иш ўринлари учун солиққа тортишда имтиёзлар кўзда тутилган³⁷. Умуман тараққий этган мамлакатларда давлатнинг иш билан бандликка сарф-ҳаражатлари ялпи ички маҳсулот ҳажмининг 2,0-5,5 % ни ташкил этади.

3-расм. Аҳолини иш билан таъминлаш соҳасидаги давлат сиёсати

Шу муносабат билан биз иқтисодчи олима Н. Зокирова.нинг “Давлат аралашувисиз тўла иқтисодий эркинлик бўлиши мумкин эмас, аммо иқтисодиётни тез ривожлантиришга дастак бўладиган ҳамда нормал тартибга

³⁷ Экономика труда. Социально-трудовые отношения: Учебник. – М.: Экзамен. 2006. – с. 217-219.

солинадиган бозор ривожланиши билан таъминланадиган етарли даражадаги иқтисодий эркинлик бўлиши керак³⁸, деган хулосасига қўшиламыз.

Ҳақиқатан ҳам давлат томонидан тартибга солинадиган меҳнат бозори биринчи навбатда бозор иқтисодиёти шароитларида аҳолининг ночор қисмини ишонарли ҳимоялаш, шу билан бирга тадбиркорлик ва ташаббускорликни ҳар тарафлама рағбатлантириш, хўжалик фаолиятида таваккалчиликка тўсиқ бўлмаслик мақсадларига йўналтирилган бўлиши лозим.

Давлат меҳнат бозорида иш билан бандлик даражасини ошириш сиёсатини амалга оширишда турли омиллар – иш кучига талаб ва таклифни шакллантириш, жамоат ишларини йўлга қўйиш, ижтимоий муҳофазага муҳтожлар учун кафолатли иш ўрнилари яратиш ва бошқа чора-тадбирларни кўради.

Давлат бошқарув органлари аҳолини иш билан таъминлаш соҳасида куйидаги ваколатларга эгадирлар:

- меҳнат бозорини барпо этиш ва ривожлантиришни таъминловчи тузилмавий, молиявий, кредит, инвестиция ва солиқ сиёсатини амалга оширишга доир тадбирларни ишлаб чиқиш;
- иқтисодиёт тузилишини таҳлилий тадқиқ этиш, меҳнат бозор ҳолати ҳамда аҳолини иш билан таъминлаш соҳасидаги аҳволнинг истиқболини белгилаш, бу соҳада давлат статистика ҳисоби ва ҳисоботини юргизиш;
- аҳолини иш билан таъминлаш дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;
- фуқароларнинг иш билан таъминланиши соҳасидаги ҳуқуқий ва қонуний манфаатларини давлат томонидан тегишли равишда кафолатланиши, шунингдек ҳимоя қилинишини таъминлаш;
- қўшимча иш жойлари яратилишига, меҳнат шароитлари яхшиланишига кўмаклашиш³⁹.

³⁸ Зокирова Н.К. Социально-трудовые отношения: международный и национальный аспекты. – с.95.

Шу билан бир қаторда “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида”ги Қонун 7-моддасига биноан аҳолининг айрим тоифаларини ишга жойлаштиришда қўшимча кафолатлар ҳам кўзда тутилган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2008 йил 20 августдаги “Ижтимоий муҳофазага муҳтож ва иш топишда қийналаётган шахсларни ишга жойлаштириш учун иш ўринларини банд қилиб қўйиш тартиби тўғрисида”ги Низомни тасдиқлаш тўғрисида”ги 186-қарорида аҳолининг иш билан бандлигига кўмаклашиш мақсадида қуйидаги тоифадаги шахсларга корхона, ташкилот ва муассасаларда иш ўринлари банд қилиб қўйилиши қайд этилади:

- ёлғиз ота, ёлғиз она ҳамда 14 ёшгача ва ногирон болалари бор кўп болали ота-оналар;
- таълим муассасасини тугатган ёшлар;
- муддатли ҳарбий хизматдан бўшатишган шахслар;
- ногиронлар;
- иш билан бандликка кўмаклашиш туман (шаҳар) марказларида иш қидирувчи сифатида ҳисобда турган кексалик ёшига яқинлашиб қолган шахслар;
- жазони ўташ муассасаларидан бўшатишган, жазони ўтаётган ёки суд қарорига кўра тиббий характердаги мажбурий чоралар кўрилган шахслар⁴⁰.

Аҳолининг айрим тоифаларини ишга жойлаштиришдаги қўшимча кафолатлар қўшимча иш жойлари, ихтисослаштирилган корхоналар барпо этиш, иш ўргатиш махсус дастурларини амалга ошириш, корхона, муассаса ва ташкилотларга мазкур тоифадаги фуқароларни ишга жойлаштириш учун иш жойларининг энг кам миқдорини белгилаш ва бошқа чоралар билан кафолатланади.

³⁹ Ўзбекистон Олий Мажлисининг Ахборотномаси.1998. 5-6-сонлар. 171 б.

⁴⁰ Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2008. 34-сон. -15 б.

Бугунги кунда мамлакатда аҳолини иш билан таъминлашда қуйидаги муаммолар мавжуддир:

1. Иш билан бандлик тармоқ таркибининг жиддий ўзгариши. Бу саноат ишлаб чиқариши ҳамда қишлоқ хўжалигида иш билан бандлар салмоғининг камайиши билан изоҳланади. Кейинги йилларда ширкат хўжаликларининг фермер хўжаликларга айлантирилиши натижасида маҳсулот бирлигига меҳнат сарфи 8,0-10,0% га камайди⁴¹.

Умуман, фермер хўжаликларида меҳнат унумдорлиги юқори бўлиб, уларда иш кучи аввал ширкат хўжаликларида бўлганига қараганда 25,0 % га кам ёлланмоқда. Кўп жиҳатдан шу сабабли 1991 йилда мамлакат қишлоқ хўжалигида иш билан банд бўлганлар иш билан бандлар умумий сонининг 42,0 % ни ташкил этган бўлса, 2010 йилда бу кўрсаткич 28,1 % га тушиб қолди⁴².

Тўла бўлмаган ва самараси кам бандлик кўламлари катталиги. Мазкур муаммолар зарар кўриб ишлаётган корхоналарда ходимлар мажбурий таътилга чиқарилиши (масалан, зарар кўриб ишлаётган ёки корхоналар банкротга учраши оқибатида иш билан бандларнинг ўртача 2,5 % - саноатда 8,3 %, қурилишда 7,9 % мажбурий таътилга чиқариладилар)⁴³, меҳнат баҳоси пастлиги, иш билан бандлар тўла иш вақтида ишламаслиги, юқори технологиялар ва илм-фан соҳасида иш билан бандлар сони камайиши билан боғлиқдир.

3. Даромад ва касб малакаси даражаси ўртасида узвий боғлиқлик йўқлиги сабабли малакали ва юқори малакали ходимлар меҳнат салоҳиятидан унумли фойдаланилмаётганлиги.

⁴¹ Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза: Ўзбекистон – 2005. –Т.: Иқтисодий тадқиқотлар маркази. 2006. - 44-б.

⁴² Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза: Ўзбекистон – 2010. -75 б..

⁴³ Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза: Ўзбекистон – 2005. – 45 б..

4. Худудларда аҳолини иш билан таъминлаш даражаси ўртасида фарқлаб сақланиб қолинаётганлиги, хусусан аҳоли зич минтақаларда меҳнатга муҳтож аҳоли сонининг ортиб бориши.

Мазкур муаммоларни ҳал этиш учун биринчи навбатда қуйидаги вазифаларни ҳал этиш керак:

а) кўшимча иш жойлари яратиш, иқтисодиётнинг истиқболли тармоқларида мавжуд иш ўрниларини сақлаб қолишни қўллаб-қувватлаш. Худудларда инвестиция лойиҳаларини молиялаш учун маҳаллий бюджет маблағларидан фойдаланиш, янги иш ўринлари яратиш учун иш берувчиларни моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш ҳудди шу мақсадларга хизмат қилиши мумкин;

б) мамлакат худудлари ўртасида меҳнат миграциясини рағбатлантириш;

в) иш балан бандликка кўмаклашиш давлат маблағлари ҳисобига меҳнатга муҳтож аҳолини меҳнат бозорида рақобатбардош касб-ҳунарларга ўргатиш.

Ғоят муҳим сиёсий-ижтимоий муаммо – аҳолининг иш билан бандлигини ҳал этишда маҳаллий, шу жумладан Сирдарё вилояти ҳокимият органлари, иш билан банликка кўмаклашувчи марказлар олдида маъсулиятли вазифалар қўйилган.

“Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида”ги Қонуннинг 16-моддасида маҳаллий меҳнат органларининг вазифалари кўрсатиб берилган. Жумладан:

- маҳаллий меҳнат органлари фуқароларга мақбул келадиган ишни танлашда, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва бошқа иш берувчиларга эса зарур ходимларни танлашда ёрдамлашади;
- меҳнат органларига мурожаат қилган фуқаролар ва иш берувчиларга иш топиш ва иш кучи билан таъминлаш имкониятлари тўғрисида маълумотлар тақдим этадилар;

- ишга мухтож фуқароларни касбга ўргатиш, қайта ўргатиш ва малакасини ошириш тўғрисида ўқув юртлари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар билан шартномалар тузадилар;
- аҳолини иш билан таъминлаш дастурларини ишлаб чиқадилар ва амалга оширадилар⁴⁴.

Сирдарё вилояти шаҳарлари ва туманларидаги иш билан бандликка кўмаклашувчи марказлар Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 6 апрелдаги “Аҳоли бандлигини ошириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-616-сон⁴⁵ қарори ижросини таъминлаш учун аҳолини иш билан таъминлаш ва иш ўрниларини барпо этиш ҳудудий дастурларини бажаришда фаол иштирок этмоқдалар. Улар иш билан банд бўлмаган, рўйхатга олинган аҳолини, айниқса ёшлар, аёллар, ва ижтимоий муҳофазага мухтожларга ёрдамлашмоқдалар.

Ҳозирги вақтда жаҳон иқтисодиётида кўплаб давлатлар молия-иқтисод кризисини бошдан кечираётган пайтда мамлакат ҳукумати томонидан қабул қилинган аниқ чора-тадбирлар Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётини бу тангликдан ишонарли ҳимоя қилиш, шу жумладан аҳолининг иш билан бандлиги даражасини юқори даражада сақлаб туришга хизмат қилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 28 ноябрдаги “Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларнинг барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида”ги ПФ-4058-сон Фармони⁴⁶ ҳам шу мақсадни – жаҳон молия-иқтисодий кризисининг салбий оқибатларини бартараф этиш, иқтисодиёт реал сектори базавий тармоқларининг иқтисодий ўсиши барқарор суръатлари ва макроиқтисодий мутаносиблиги ҳамда барқарор ишлашини таъминлаш, эксперт қилувчилар, саноатнинг етакчи тармоқлари корхоналари

⁴⁴ Ўзбекистон Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 йил, 5-6 сонлар, 172-173-бетлар.

⁴⁵ www.pravo.uz

⁴⁶ “Халқ сўзи” газетаси 2008 йил 2 декабрь.

ҳамда кичик бизнесни манзилли кўллаб-қувватлаш билан бир қаторда аҳоли бандлигига кўмаклашишни кўзлайди.

Мазкур Фармонга шарҳларда алоҳида таъкидланганидек, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига тижорат банкларининг, шу жумладан Имтиёзли кредитлар жамғармасидан кредитлар беришни кенгайтириш, замонавий импорт ускуналар ва минитехнологиялар харид қилиш учун кредит линиялари очиш, қўшимча солиқ имтиёзлари бериш, шунингдек уй-жой қурилиши, айниқса яқка тартибдаги уй-жойларни ҳисобга олган ҳолда амалдаги уй-жой фондини таъмирлаш, тиклаш ва реконструкция қилиш чора-тадбирларининг ўзаро боғлиқ тизимини яратиш иқтисодиётни ривожлантириш ҳамда аҳолининг иш билан бандлигига кўмаклашишнинг муҳим омили бўлади.

II-БОБ. СИРДАРЁ ВИЛОЯТИДА МЕҲНАТ РЕСУРСЛАРИ САЛОҲИЯТИНИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

2.1.Иш жойларини яратиш ва ривожлантиришнинг ҳудудий механизмини яратиш

Бозор иқтисодиёти шароитларида аҳолини иш билан таъминлаш даражасини ошириш мавжуд ҳамма имкониятларни тўла ишга солишни талаб қилади. Шунинг учун республикамиз Президенти И.А. Каримов 2011 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга бағишланган маърузаларида “2011 йилга мўлжаллаб қабул қилинган ва мамлакатимиз Парламенти томонидан маъқулланган Республика дастурида 950 мингдан ортиқ янги иш ўрнини асосан қишлоқ жойларда яратиш кўзда тутилган. Бу иш жойларининг 600 мингдан зиёдини кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасида очиш мўлжалланмоқда”⁴⁷, деб таъкидлаб ўтдилар.

Умуман олганда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик жаҳон иқтисодиётининг энг муҳим тармоқларидан бири ҳисобланади. Жумладан, уларнинг миллий ялпи ички маҳсулот ҳажмидаги улуши Буюк Британияда 50,0-53,0 %, Францияда 55,0-62,0 %, АҚШда 50,0-52,0 %, Японияда 52,0-55,0 % дан кўпроқни ташкил этиши⁴⁸ ҳам буни исботлаб турибди. Айни пайтда бу мамлакатларда иқтисодий фаол аҳолининг 60,0 % дан 80,0 % гачаси ушбу тармоқда банддир⁴⁹.

Жаҳоннинг ривожланган давлатлари тажрибаси ҳисобга олиниб, мамлакатда сўнгги йилларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал

⁴⁷ Каримов И.А. “Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади”. 2010 йил якунлари ва 2011 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш йўналишларига бағишланган маъруза. www.gow.uz.

⁴⁸ Деловая среда в Узбекистане глазами представителей малого и среднего бизнеса. –Т.: Международная финансовая корпорация. 2003. – с.15-16.

⁴⁹ Маршев В.И.История управленческой мысли.Учебник.-М.:ИНФРА-М. 2005. –с. 86 .

ривожлантириш учун барча шарт-шароитлар, мустаҳкам ҳуқуқий асос яратилди⁵⁰.

Қонунчилик такомиллаштирилиши натижасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини рўйхатга олиш, ихтиёрий равишда ёпиш ва тугатиш, шунингдек фаолиятнинг алоҳида турлари билан шуғулланиш ҳуқуқини берадиган лицензия ва рухсатномалар бериш жараёнлари соддалаштирилди ва тартибга солинди.

Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказишга рухсат берадиган ташкилотлар сони кескин қисқартирилди, бу таомилни тартибга солиш мақсадида туман (шаҳар) ҳокимликлари ҳузурида Тадбиркорлик субъектларини рўйхатдан ўтказиш инспекциялари ташкил этилди. Кичик бизнес субъектлари хўжалик фаолиятини фақат мувофиқлаштирувчи кенгаш рухсати билан текшириш тартиби ўрнатилди. Бунда микрофирмалар, кичик корхоналар хўжалик фаолиятини ҳар тўрт йилда бир марта текширишга рухсат берилди. Янгидан ташкил этилган микрофирмалар ва кичик корхоналарда улар рўйхатдан ўтган вақтдан бошлаб 2 йил мобайнида ҳеч қандай режавий текширишлар ўтказишга йўл қўйилмайди.

2008 йилдан кучга кирган янги Солиқ Кодексига мувофиқ кичик бизнес ва хусусий корхоналарнинг солиқ юки кескин камайтирилди. Хусусан, солиққа тортиш ставкалари унификация қилинди ва камайтирилди. Ўзбекистонда 2000-2011 йиллар мобайнида даромад солиғи 38,0 % дан 9 %

⁵⁰Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 23 январдаги “Ўзбекистон иктисодиётида хусусий секторнинг улуши ва аҳамиятини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”, 2005 йил 14 июндаги “Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”, 2005 йил 24 июндаги “Тадбиркорлик субъектларининг хўжалик соҳасидаги қонун бузилишлари учун молиявий жавобгарлигини эркинлаштириш тўғрисида”ги фармонлари, 2005 йил 21 сентябрдаги “Тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун рухсат бериш таомиллари турларини қисқартириш ва соддалаштириш тўғрисида”, 2006 йил 24 майдаги “Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатига олиш ва ҳисобга қўйишнинг хабардор қилиш тартибини жорий этиш тўғрисида”, 2007 йил 24 апрелдаги “Тадбиркорлик субъектларини ихтиёрий тугатиш ва улар фаолиятини тўхтатиш тартибини такомиллаштириш тўғрисида”ги қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 22 августдаги “Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш ва ҳисобга қўйиш тизимини такомиллаштириш тўғрисида”, 2001 йил 10 сентябрдаги “Кичик корхоналар, деҳқон ва фермер хўжаликларини маблағ билан таъминлаш, уларга божхона имтиёзлари бериш, банк хизмати ва бошқа хизматлар кўрсатиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”, 2003 йил 20 августдаги “Тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш учун рўйхатдан ўтказиш тартиботи тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги қарорлари. www.pravo.uz

га, ягона ижтимоий тўлов 40,0 % дан 25,0 % га, кичик бизнес субъектлари учун ягона солиқ 6 % га туширилди.

Тадбиркорликнинг жадал ривожлантирилиши ижтимоий масалаларни ҳал қилишда жуда катта роль ўйнамоқда. Иқтисодчиларнинг ҳисоблаб чиқишларича, мамлакат ялпи ички маҳсулот ҳажмининг 4,0-6,0 % га ўсиши аҳолининг иш билан бандлик даражасини 2,7 % га кўпайтириш имконини беради. Кичик бизнесни ривожлантиришда шу даражада ўсиш эса иш билан бандликни 7,9 % га кўпайтирмоқда. Шу сабабли Ўзбекистонда 2010 йилда жами 950 мингдан ортиқ иш ўрни ташкил этилган бўлса, бу янги ташкил қилинган умумий иш ўринларининг 600 мингдан зиёди ёки 65 фоизи кичик бизнес соҳаси ва фермер хўжаликларига, 210 мингдан ортиғи касаначилик соҳасига тўғри келади.

Сирдарё вилоятида 2010 йил 1 январь ҳолатига кўра кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг сони 17789 тага етди. Уларнинг вилоят ҳудудий ички маҳсулот, чакана савдо айланмаси, аҳолига пуллик хизмат кўрсатишдаги улуши муттасил ортиб бормоқда.

Вилоятда иқтисодиётнинг нодавлат секторида банд бўлган аҳоли сони ошиб бормоқда. Бугунги кунда унда 249,0 минг киши иш билан таъминланган. Кейинги уч йил мобайнида нодавлат секторида 15000 та кўшимча иш ўрни яратилди. Бу соҳада янги иш ўрнлари яратишда, айниқса Ховос, Боёвут, Мирзаобод, Сардоба туманлари, Ширин ва Гулистон шаҳарларида муҳим тадбирлар амалга оширилди. Шу билан бир қаторда вилоятнинг Гулистон, Оқ олтин, Сайхунобод, Сардоба туманларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасида янги иш ўрнлари яратиш масаласи бугунги кун талабларига жавоб бермайди. Уларда иш билан банд бўлганлар сони камайиб кетган.

Иш билан бандлик муаммоларини ҳал этишда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришнинг аҳамияти ҳам жуда каттадир. Маълумотлар тараққий этган мамлакатларда хизмат кўрсатиш ва сервис

соҳасининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 60,0-80,0% , иқтисодиётда иш билан банд аҳолининг қарийб 70,0 % ни ташкил этади.

2.1-жадвал. Сирдарё вилояти кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасида иш билан бандлар, минг киши⁵¹.

Вилоят туман ва шаҳарлари	2008 й.	2009 й.	2010 й.	2008 йилга нисбатан 2010 йилда, %
Гулистон шаҳри	18,8	19,7	21,3	113,3
Янгиер шаҳри	10,7	11,3	11,4	106,5
Ширин шаҳри	2,9	2,9	3,3	113,8
Оқ олтин тумани	19,2	17,8	17,8	89,6
Боёвут тумани	31,0	33,2	36,4	117,4
Гулистон тумани	25,7	19,9	17,8	69,3
Мирзаобод тумани	17,0	18,4	19,0	111,8
Сайхунобод тумани	20,7	21,5	19,4	93,7
Сардоба тумани	18,2	18,9	18,0	99,0
Сирдарё тумани	36,0	36,1	39,1	108,6
Ховос тумани	21,2	25,5	26,8	126,4
Вилоят бўйича	221,4	225,2	230,3	104,0

Сирдарё вилоятида 2010 йилда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини 2008 йилга нисбатан 16,0 % га, шу жумладан савдо ва умумий овқатланишда – 19,0 %, транспорт хизмати кўрсатишда – 12,5 %, алоқа ва ахборотлаштиришда – 20,2 %, молия ва банк хизматларида – 15,6 %, экскурсия ва туристик хизматларда – 18,6 %, меҳмонхона хизматида – 10,6 %, коммунал ва маиший хизматда – 22,8 %, автомобиль ва бошқа техникаларга хизмат кўрсатишда – 17,1 % ҳамда бошқа хизматларда 20,8 %

⁵¹ Манба: Сирдарё вилояти статистика бошқармаси материаллари.

ўсишга эришилди. Натижада хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасининг ҳудудий ички маҳсулотдаги салмоғи 32,9 % ни ташкил этди. Бу вилоятда 7228 та кўшимча иш ўрни яратилганлигини англатади.

Ривожланган давлатлар тажрибаси касаначиликни ривожлантириш аҳолининг иш билан бандлиги даражасини оширишнинг муҳим омили эканлигидан далолат далолат беради. Бугунги кунда АҚШда 5,0 млн.дан ортиқ киши иш билан бандликнинг шу турига жалб этилган. Европа Иттифоқи мамлакатларида уй меҳнати билан шуғулланаётганлар сони 60,0 млн. кишидан кўпроқни ташкил қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 5 январдаги “Йирик саноат корхоналари билан касаначиликни ривожлантириш асосидаги ишлаб чиқариш ва хизматлар ўртасида кооперацияни кенгайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони⁵² ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг шу масала бўйича 2006 йил 11 январдаги қарори⁵³ асосида касаначилик орқали иш ўринларини ташкил этаётган хўжалик субъектлари учун имтиёзлар берилди. Жумладан, товарлар (ишлар ва хизматлар) ишлаб чиқариш бўйича касаначиларга буюртма берадиган корхоналар 2006 йилнинг 1 февралидан бошлаб беш йил муддатга, меҳнат шартномаси асосида касаначиларга тўланадиган маблағларга тенг миқдорда, меҳнатга ҳақ тўлаш фондидан ягона ижтимоий тўловни тўлашдан озод этилди.

Сирдарё вилоятида ҳам касаначилик асосида аҳолини иш билан таъминлаш муаммосини ҳал этиш чора-тадбирлари кўрилмоқда. Кейинги уч йил ичида касаначиликни ривожлантириш ҳисобига 8559 нафар киши иш билан таъминланди. Вилоят саноат корхоналари аҳоли билан ўзаро манфаатдор шартномалар асосида ишга муҳтож аҳолини иш билан таъминламоқдалар. Масалан, кейинги уч йил давомида “Тулистон экстракт

⁵² Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2006. 1-сон, 1-модда.

⁵³ Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2006. 2006. 2-сон. 9-модда.

ёғ” очик акциядорлик жамияти(ОАЖ)да 275, “Гулистон пахта тозалаш корхонаси” ОАЖда - 221, “Лола” МЧЖда - 215, “Бахт пахта тозалаш корхонаси” ОАЖда – 193, “Сардоба пахта тозалаш заводи” ОАЖда – 180, “Сардуна текстилс” қўшма корхонасида 156 нафар киши иш билан таъминланди.

Бозор иқтисодиётида янги иш жойлари яратиш шарт-шароитлари тубдан ўзгарди. Корхоналарни кенгайтириш, модернизациялаш катта маблағ талаб этмоқда. Фикримизча, иш жойларини яратиш ва сақлашнинг худудий механизмини такомиллаштириш зарур. Янги иш жойлари яратиш каби мавжуд иш жойларини сақлаб қолиш ҳам иш билан бандликни таъминлашнинг муҳим йўналишидир. Мавжуд иш жойларини сақлаб қолиш куйидаги сабабларга кўра аҳамиятлидир:

биринчидан, янги иш жойи яратиш мавжуд иш жойларини сақлаб қолишга нисбатан анча қиммат;

иккинчидан, мамлакатда бўлгани каби худуд иқтисодиёти учун ҳам мавжуд иш жойларини сақлаб қолиш ижтимоий аҳамиятга эга. Чунки, муайян иш жойларида ишлаётган ходимларни ишдан бўшатиш жамиятдаги ижтимоий тангликни кучайтиради, қолаверса, худудда бошқа иш жойи топиш осон эмас. Шунинг учун ҳам биз мавжуд иш жойларини сақлаб қолишни янги иш жойлари яратиш билан баравар кучга эга бўлган омил деб ҳисоблаймиз.

Олиб борган таҳлилларимиз янги иш жойлари яратиш ва амал қилаётган иш жойларини сақлаб қолишнинг барча йўналишлари инвестицияларни билвоста ва бевосита сарфлаш билан боғлиқ эканлигини кўрсатди.

Бевосита инвестициялашда сармоя сарфлашдан асосий мақсад иш жойлари яратиш ёки мавжудларини сақлаб қолиш ҳисобланади. Масалан, санациялашнинг асосий мақсадларидан бири - иш жойларини сақлаб қолишдир.

Худди шунингдек, ишлаётган корхоналарда мавжуд ишлаб чиқариш қувватларини ошириш, янги ишлаб чиқариш объектларини ишга тушириш бевосита инвестициялашнинг самарали йўналишларидан ҳисобланади.

Иш билан бандликка кўмаклашувчи марказлар, айниқса аҳолининг ижтимоий жиҳатдан ночор қисми:

- ва 2- гуруҳ ногиронлари;
- касбга эга бўлмаган 16 ёшгача ёшлар;
- 1 йилдан кўп муддатда ишсиз фуқаролар;
- жазо муддатини ўташ жойларидан озод қилинган шахслар;
- мактабгача ёшдаги ёки ногирон болаларни тарбиялаётган кўп болали ёки ёлғиз ота-оналар ва ҳоказолар учун янги иш жойлари яратган иш берувчиларни бевосита молиялаш ҳуқуқига эга бўлишлари муҳимдир.

Жамғарма маблағлари ҳисобига иш жойлари яратилган корхона ва ташкилотларда меҳнат шартномаси амал қиладиган даврда ходимни маъмуриятнинг ташаббуси билан ишдан бўшатиш молиявий ёрдам берган иш билан бандлик хизматининг рухсати билан амалга оширилиши кўзда тутилиши зарур. Шу билан бирга бундай корхона ва ташкилотларда бўшаган иш ўрнига меҳнат органларида ишсиз сифатида рўйхатда турган фуқароларни жойлаштириш тартиби ҳам амал этиши даркор.

Ўз-ўзидан тушунарлики, барча тузилган шартномалар бўйича молиявий ёрдамнинг умумий миқдори бандлик хизмати бюджетининг ушбу бандидаги тегишли даврга белгиланган маблағларнинг умумий миқдоридан ортиқ бўлиши мумкин эмас. Иш ўринлари яратиш учун ажратилган маблағларнинг мақсадли фойдаланганлиги юзасидан мониторинг ўтказишни ҳам ташкил этиш мумкин.

Мамлакатда турли тармоқлар ва ҳудудлар бўйича билвосита рағбатлантиришга мисол бўлувчи катта тажриба мавжуд. Хусусан, янги технологияларни ишлаб чиқаришга жорий қилиш ва мамлакатга олиб кириш борасидаги имтиёзлар илғор техника ва технолгояларни ишлаб чиқиш ва

амалиётда қўллаш билан боғлиқ соҳаларда иш жойлари яратишни рағбатлантиради.

Шу билан бир қаторда аҳолини иш билан таъминлашга кўмаклашиш жамғармаси маблағларининг шаклланиши ва сарфланиши тўғрисидаги Низомнинг 9-бандида ногиронлар жамоат ташкилотлари ва таълим муассасалари қошидаги ишлаб чиқариш ва ўқув-ишлаб чиқариш корхоналарининг бу жамғармага тўловлардан озод қилинганлиги шу соҳаларда иш жойлари яратишни рағбатлантиради. Фикримизча, мазкур Низомда қайд этилган бор-йўғи учта тоифадаги корхоналар рўйхатини янада кенгайтириш мумкин. Бунинг учун имтиёз бериладиган корхоналар (яъни жамғармага ажратма тўловчи корхоналар) зиммасига имтиёз тўфайли озод бўладиган пул воситаларини айнан иш жойлари яратишга сарфлаш шартини кўйиш мақсадга мувофиқдир.

Бундан ташқари Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги, бошқа манфаатдор идоралар томонидан битта иш жойининг тармоқлар, ҳудудлар бўйича ўртача стандарт қиймати ҳар йили, инфляция даражаси ҳисобга олиниб ўрнатилиши, бу белгиланган қийматдан камроқ маблағ сарфлаб кўпроқ иш жойлари яратган корхоналар рағбатлантирилиши керак.

Шу билан бирга янги иш жойлари яратишни танлов асосида амалга оширишга қаратилган қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш ҳам мақсадга мувофиқдир⁵⁴.

---

⁵⁴ Зокиров К. Иш жойларини яратиш ва сақлашнинг ҳудудий механизми// -Т.: Ж. Бозор, пул ва кредит. 2007. 1-сон. – 44-45 б.

2.2. Аҳолини иш билан таъминлаш ҳудудий дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишни такомиллаштириш

Мамлакатни янада тараққий эттириш ҳудудларнинг ривожланиши даражасига боғлиқлиги яхши маълум. Ўзбекистон Республикаси Президенти Каримов И.А. таъкидлаганидек: «Стратегияни амалга оширишда унинг ҳудудий жиҳати ҳам муҳим. Чунки фақат иқтисодий жиҳатдан суст ривожланган минтақаларда инфратузилмани ривожлантириш, ишлаб чиқарувчи кучларни оқилона жойлаштириш йўли билангина бу минтақаларга кўшимча қўйилмалар жалб этиш, кишилар турмуш даражасида вужудга келган ҳудудий номутаносибликларни бартараф этиш, ресурс ва ишлаб чиқариш потенциалидан комплекс ва самарали фойдаланишни таъминлаш мумкин»⁵⁵.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 20 апрелидаги «2007-2011 йилларда Ўзбекистонни ҳудудий ривожлантиришнинг ягона комплекс дастурини шакллантириш дастурини ишлаб чиқиш бўйича комиссияни ташкил қилиш тўғрисида»ги Қарори⁵⁶ мамлакат ҳудудларини ривожлантиришнинг ягона комплекс стратегиясини шакллантиришда алоҳида аҳамият касб этди.

Мазкур ҳужжатда куйидагиларга алоҳида эътибор қаратилади:

- минтақада мавжуд табиий, минерал-хомашё ва ер-сув салоҳиятидан самарали ва оқилона фойдаланиш даражасини аниқлаш ва баҳолаш;
- минтақадаги демографик аҳволни, меҳнатга лаёқатли аҳоли бандлиги муаммоларини ҳал қилиш даражасини баҳолаш;
- ҳудудлар, иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларининг иқтисодий ривожланиш даражасини танқидий таҳлил қилиш, минтақалар

⁵⁵ Каримов И.А. Ўзбекистон – иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. –Т.: Ўзбекистон. 1995. -52 б.

⁵⁶ Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2006. 4-сон.

ривожланишининг комплекслиги ва мувозанатлашганлигини, яратилган иқтисодий салоҳиятдан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш;

- бозор инфратузилмаси, транспорт тармоғи ва муҳандислик–коммуникацион тизимлар (энергетика, иссиқлик таъминоти, табиий газ ва ичимлик суви билан таъминлаш) ривожланиш даражасини баҳолаш;
- минтақаларнинг молиявий барқарорлиги (ўз-ўзини таъминлаш даражасини, маҳаллий бюджетлар дотационлиги сабаблари ва омиллари, инвестицион ресурсларни шакллантириш манбалари) даражасини баҳолаш;
- аҳоли турмуш даражасини, ижтимоий инфратузилма ва хизматлар соҳасининг ривожланиши даражасини таҳлил қилиш.

Қарор ижросини таъминлашнинг биринчи босқичи - 2006 йилнинг ўрталарига қадар минтақалар ижтимоий соҳалари ва иқтисодий ривожлантиришга ёндашувлар ва усуллар, шу мақсадга йўналтирилган дастурнинг асосий мақсад ва вазифалари белгиланган концепция ишлаб чиқилди. Дастурнинг ўзи эса иккинчи босқичда шакллантирилди.

Бугунги кунда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш, макроиқтисодий барқарорлаштиришдан жадал иқтисодий ўсиш суръатларига ўтиш вазифаси турибди. Хусусан, Сирдарё вилоятининг ресурс салоҳиятидан ўрта муддатли истиқболда самарали фойдаланишни таъминлаш ҳисобига минтақани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш суръатлари, аҳоли турмуш даражасини оширишга қаратилган стратегия белгилаб олинди ва амалга оширила бошланди.

Ушбу устувор йўналишлар орасида аҳолининг иш билан бандлиги даражасини ошириш алоҳида аҳамиятга эгаллиги яхши маълум. Мазкур муаммони ҳал этишда вилоятнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш зарур. Сирдарё вилояти мамлакат жами меҳнат ресурсларининг 2,6 % ни ташкил этгани ҳода бу меҳнат ресурсларининг 68,2 % қишлоқ жойларида

истиқомат қилади. Аммо бу ерларда ҳозирча иш кучи таклифини қондириш учун имкониятлар етарли эмас.

2010 йилда мамлакатда иш кучи таклифининг 74,2 % ни қишлоқ меҳнат бозори ташкил этди. Бу таклифнинг 79,2 % Иш билан бандликка кўмаклашувчи марказлар томонидан қондирилди. Аммо қишлоқдаги иш кучининг 19,8 % ни иш билан таъминлаш имкони бўлмади. Сирдарё вилоятида эса бу кўрсаткич 21,3 % ни ташкил этди.

Вилоятни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишлари белгиланар экан мазкур муаммони ҳал этишга алоҳида эътибор талаб этилади. Вилоят аҳолисини иш билан таъминлаш дастурида бу ҳисобга олинган. Жумладан, қишлоқ жойларида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 23 мартдаги “Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва молларини кўпайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-308-сон қарори⁵⁷ асосида қишлоқ аҳолисини чорва моллари ва уларга озуқа билан таъминлаш чора-тадбирлари кўриляпти. Шунингдек, қишлоқ жойларида, айниқса кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришга эътибор кучайтирилган.

Вилоятда ҳар йили аҳолини иш билан таъминлаш ҳудудий дастури ишлаб чиқилади. Унда янги иш ўрнлари яратиш, ишсизларни ижтимоий ҳимоя қилиш, уларни янги касбларга ўқитиш ва бошқа чора-тадбирлар кўзда тутилган.

Аҳолини иш билан таъминлаш даражасини ошириш меҳнат бозоридаги иш кучи мутахассислиги, касби, малакасига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Мамлакатда иқтисодиётнинг реал секторида талаб қилинаётган мутахассисликларни ҳисобга олган ҳолда таълим муассасаларида уларни тайёрлаш режаларига тегишли ўзгартиришлар киритилмоқда. Жумладан 2008 йилнинг ўзида касб-ҳунар коллежлари тизимида 80 та ихтисослик бўйича

---

⁵⁷ www.pravo.uz

мутахассислар тайёрлаш тўхтатилди, олий таълим тизимида эса 90 та янги ихтисослик жорий қилинди. Бу тадбир-чоралар Сирдарё вилоятида ҳам амалга оширилди.

Фикримизча, ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегиясидан келиб чиққан ҳолда аҳолини иш билан таъминлаш ҳудудий дастурларида бу каби ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда уларни янада такомиллаштириш зарурати мавжуд. Шунини ҳисобга олган ҳолда биз вилоят туман ва шаҳарларидаги Иш билан бандликка кўмаклашувчи марказларнинг мазкур йўналишдаги фаолияти тўғрисида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ходимларининг фикрини аниқлаш мақсадида улар ўртасида социологик сўров ўтказдик.

Сўровда Гулистон, Ширин, Янгиер шаҳарлари, Боёвут ва Сирдарё туманларидаги 10 та қўшма корхоналар, маъсулияти чекланган жамият, хусусий корхона ходимларидан 173 нафари иштирок этди. Уларнинг 95 нафари ёки 55,0 % аёллардир. Респондентларнинг 42 нафари (24,3 %) олий маълумотга, 121 нафари (70,0 %) ўрта махсус, қолганлари умумий ўрта ва тўлиқсиз ўрта маълумотга эгалар. Сўровда қатнашганларнинг 34 нафари (19,7 %) 30 ёшгача бўлганлар, 86 нафари (49,7 %) 30-50 ёшдагилар, 43 нафари (24,9%) 50-60 ёшгача бўлганлар, қолганлари 60 ёшдан юқоридагилардир. Респондентлардан иш топиш учун кимга мурожаат қилганликлари тўғрисидаги саволга жавоблари аҳоли Иш билан бандликка кўмаклашувчи марказлар фаолиятдан яхши хабардор эмасликларидан яққол далолат беради. Уларнинг фақат 16 нафари (9,8 %) иш топиш учун бевосита ана шу ташкилотга мурожаат этганлар. Социологик сўров аҳолини иш билан таъминлашда мазкур ташкилотлар томонидан мунтазам ўтказиб келинаётган бўш иш жойлари ва вакант лавозимлар меҳнат ярмаркалари самарадорлиги талаб даражасида эмаслигини кўрсатди. Шунингдек, Иш билан бандликка кўмаклашувчи марказлар мавжуд иш ўрнилар ҳақида аҳолини хабардор қилишда оммавий ахборот воситалари имкониятларидан ҳам етарлича

фойдалана олаётганлари йўқ. Мамлакатда замонавий ахборот технологияларини ривожлантириш учун барча зарур чоралар кўрилатган бир пайтда респондентларнинг фақат 2 нафари (0,1 %) Интернет орқали иш кидирганлиги ҳам ушбу масаладаги жиддий муаммоларни ифода этади.

2.2-жадвал. Сирдарё вилоятининг социологик сўровга жалб этилган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари.

Кичик бизнес субъектлари	Фаолият тури	Персонал сони	Сўровда иштирок этганлар сони
Гулистон шаҳридаги “MILI GULISTON TEXTILE” Ўзбекистон-Буюк Британия қўшма корхонаси	Ип-газлама ишлаб чиқариш	20	16
Гулистон шаҳридаги “Металлург-ТТМЗ” маъсулияти чекланган жамият	Иккиламчи қора металлни қайта ишлаш	14	11
Ширин шаҳридаги “Тўмарис – Ширин – Нур” маъсулияти чекланган жамият	Буюртма асосида тикувчилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш	15	10
Янгиер шаҳридаги “Янгиер махсус мебель” маъсулияти чекланган жамият	Мебель ишлаб чиқариш	22	17
Боёвут туманидаги “Ховос сут савдо” маъсулияти чекланган жамият	Сут маҳсулотлари ишлаб чиқариш	11	9
Боёвут туманидаги “Хоразм маликаси” Ўзбекистон-Туркия қўшма корхонаси	Гилам буюмлари ишлаб чиқариш	24	19
Боёвут туманидаги “Малика Фахриддинова” хусусий фирмаси	Тикувчилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш	15	12
Сирдарё туманидаги “Бархан” маъсулияти чекланган жамият	Қурилиш маҳсулотлари ишлаб чиқариш	35	28
Сирдарё туманидаги “Бахт-мой инвест” хусусий корхонаси	Ёғ-мой маҳсулотлари ишлаб чиқариш	15	11
Сирдарё туманидаги “Бахтсельмаш” Ўзбекистон-Россия-Белоруссия қўшма корхонаси	Қишлоқ хўжалиги машиналарини таъмирлаш	47	40

Иш берувчилар ўзларининг иш кучига талабни қондириш бўйича кўраётган чора-тадбирлари ҳам диққатга сазовор. Биз кичик бизнес субъектларига тааллуқли ушбу қўшма ва хусусий корхоналар, маъсулияти

чекланган жамиятлар раҳбарлари(10 нафар)га шу савол билан мурожаат этганимизда, уларнинг ҳаммаси бўш иш ўрнлари ва вакант лавозимлар мавжуд бўлганда ўрнатилган тартибда туман ва шаҳар Иш билан бандликка кўмаклашувчи марказларга тегишли маълумотларни тақдим қилишларини билдирдилар. Лекин мулк эгаларининг бирортаси (!) корхона муҳтож бўлган мутахассис ёки тегишли малакали ишчи учун бевосита бу марказларга буюртма бермаган.

Ана шундай зарурат туғилганда иш берувчиларнинг 6 нафари (60,0 %) ҳамкасбларига ёки таниш-билишларига, 3 нафари (30,0 %) ўз ташкилоти ходимларига, 1 нафари (10,0) оммавий ахборот воситаларидаги эълонларга мурожаат қилишини билдирди.

2.3-жадвал. Сўровномадаги “Иш танлашда нимани инобатга олгансиз?” саволига респондентлардан олинган жавоблар.

Саволга олинган жавоблар	Респондентлар умумий сонига нисбатан % ҳисобида
Иш ҳақи миқдори	75,3
Корхонанинг турар жойга яқинлиги	9,6
Ижтимоий шароитларнинг мавжудлиги	5,8
Дўстларимнинг маслаҳати	5,1
Оилавий анъана	2,6
Жавоб беришга қийналаман	1,6

2.3-жадвалда келтирилган маълумотлар бугунги кунда иш жойи танлашда иш ҳақи миқдори ҳал қилувчи роль ўйнашини исботлаб турибди. Транспорт ҳаражатларининг ортганлиги, корхоналар ўз ишчи-хизматчиларини ишга олиб келиш ва уйларига олиб бориб қўйиш

имкониятларига эга эмаслиги иш жойининг ходим турар жойига яқинлигини аҳамият жиҳатидан иккинчи ўринга кўтарган.

Кичик бизнес субъектларида меҳнат қилувчилар корхоналарда ижтимоий шароитлар яратилиши муҳимлиги масаласига етарлича аҳамият қаратмаганлар. Бу, бир томондан, микрофирмалар, хусусий тадбиркорлик субъектларида ишловчиларга ижтимоий шароитлар яратиш имкониятлари жуда чекланганлиги, иккинчи томондан, аввал мавжуд бўлган имтиёзлар йўқлиги билан изоҳланади.

Респондентлар жавобларига кўра иш танлашда оилавий анъана нуфузи камайиб бораётганлиги, фикримизча, иқтисодчи олимларнинг ҳам, амалиётчиларнинг ҳам алоҳида эътиборини тортиши зарур бўлган масаладир. Касб-ҳунар сулолаларига содиқлик халқимиз менталитетига хос энг муҳим фазилатлардан биридир. Бу анъаналарни ривожлантириш, кенг тарғиб этиш, касб-ҳунарга ўргатишнинг “устоз-шогирд” усулини ҳар тарафлама қўллаб-қувватлаш бўйича “Ёшлар йили” давлат дастурида кўзда тутилган тадбирларни кейинги йилларда ҳам давом эттириш керак, деб ҳисоблаймиз.

2.4-жадвал. Сўровномадаги “Фикрингизча, янги иш ўрнларини кўпайтириш учун қайси чораларни кўриш керак?” саволига олинган жавоблар.

Саволга олинган жавоблар	Респондентлар умумий сонига нисбатан % ҳисобида
Ишламаётган ёки тўла қувват билан ишламаётган корхоналарни ишга тушириш, улар қувватини оширишни йўлга қўйиш керак	11,9
Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш керак	24,6
Хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантириш керак	21,3
Касаначиликни ривожлантириш керак	12,7
Фермер ва деҳқон хўжаликларини ривожлантириш керак	5,7
Чет эл инвестицияларини жалб қилиш керак	17,6
Хорижий мамлакатлар билан меҳнат миграциясини йўлга қўйиш керак	16,2

Сўровномадаги янги иш ўрниларини кўпайтириш учун қайси чораларни кўпайтириш керак, деган саволга олинган жавоблар таҳлили респондентларнинг муаммога бозор муносабатлари нуқтаи назаридан ёндошганликларидан далолат беради. Чунончи уларнинг атиги 11,9 % бугунги шароитда собиқ йирик корхоналарни яна тўлиқ куч билан ишга туширишга ишонади. Янада эътиборлиси ишламаётган корхоналарни ишга тушириш, қувватини ошириш керак, деб ҳисоблаётганларнинг аксарияти – 95,0 % 50 дан 60 ёшгача бўлган ходимлардир. Яъни авваллари ана шу корхоналарда ишлаган, ёки улар фаолиятидан хабардор шахслардир.

Шу билан бирга янги иш ўрниларини кўпайтириш учун кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш тарафдорларининг асосий қисми – 75,6 % 30 ёшгача бўлганлардир. Бу ҳозир иш билан банд бўлган ёшлар орасида ҳам ўз бизнесини йўлга қўйишга иштиёқмандлар кўплигидан далолат беради.

Иш билан бандлик муаммосини ҳал этишда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришнинг аҳамиятига юқори баҳо берганларнинг кўпчилиги – 63,7 % қишлоқ жойларидаги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари меҳнат жамоалари аъзоларидир. Шунинг учун ҳам мамлакатда мазкур соҳани, айниқса қишлоқ жойларида ривожлантиришга катта эътибор берилмоқда.

Шу билан бирга қишлоқларда истиқомат қилувчилар фермер ва деҳқон хўжаликларида янги иш ўрниларини кўпайтириш имкониятлари чекланган, деган фикрдалар. Бу, биринчидан, мазкур фикрдагиларнинг нисбатан кам сонлиги (5,7 %), иккинчидан, шу фикрни қўллаб-қувватлаганларнинг атиги 36,2 % қишлоқ аҳолиси вакиллари эканлигидан англашиланади.

Янги иш ўрнлари яратиш учун мамлакат иқтисодиётига чет эл инвестицияларини киритиш зарурлигига ишонч билдираётганлар кўпчилиги олий маълумотли (72,1%) ҳамда ўрта махсус маълумотлилар(62,3 %)дир.

Меҳнат миграцияси бўйича хорижий мамлакатлар билан ҳамкорлик қилиш тарафдорларининг аксарият қисми (90,0%) қишлоқда яшовчилардир.

Бу, умуман, тушунарлидир. Чунки бевосита қишлоқ жойларида иш кучи таклифи унга талабга нисбатан анча юқори ва улар чет элларда меҳнат қилиш кўпроқ даромад топиш имконини беради, деган фикрдалар.

Янги иш ўрнлари яратишда касаначиликни ривожлантириш аҳамияти респондентлар томонидан муносиб баҳоланмаганлиги, фикримизча, иш билан бандликнинг бу тури ҳозирча ҳудудларда, шу жумладан Сирдарё вилоятида ҳам кенг ёйилмаганлиги билан изоҳланади. Бу касаначиликни ривожлантиришда вилоят Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бош бошқармаси ҳамда унинг туман ва шаҳарлардаги хизматлари ҳозирча талаб даражасида фаол иш олиб бормаётганликлари ифодаси ҳамдир.

Олиб борилган тадқиқотлар, шу жумладан ўтказилган социологик сўров натижаларини таҳлил этиш натижасида биз Сирдарё вилоятини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишлари ҳудудий дастури доирасида аҳолини иш билан таъминлаш комплекс дастурини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Унда қуйидагилар кўзда тутилади:

- вилоятда иш билан бандликни таъминлашнинг устувор йўналишлари;
- вилоятда иш кучига бўлган талаб ва унинг таклифини тартибга солиш бўйича устуворликлар;
- вилоятда аҳолини, айниқса ишсизларни ижтимоий ҳимоя қилишни такомиллаштириш устувор йўналишлари;
- ҳудудий меҳнат бозори инфратузилмаларини такомиллаштириш омиллари.

Аҳолини иш билан таъминлаш комплекс дастури иш кучига талабни ошириш, иш кучи таклифини, айниқса қишлоқ жойларидаги иш кучи таклифини камайтириш, янги иш жойлари яратиш, айниқса кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаси, касаначиликни ривожлантириш ҳисобига янги иш жойлари яратишни кўпайтириш,

аҳолининг ижтимоий жиҳатдан ночор қисми учун квоталанган янги иш ўрнилари яратаётган иш берувчиларни рағбатлантириш, уларга кредит бериш, солиққа тортишда имтиёзлар бериш, меҳнатга муҳтож аҳолини касбга тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, корхона, ташкилот ва муассасалардаги бўш иш жойлари ва вакант лавозимларнинг доимий мониторингини олиб бориш, бундан аҳолини тезкор хабардор қилиш тизимини йўлга қўйиш, ишсизларни ижтимоий ҳимоя қилиш ва бошқа дастурларни мужассамлаштириши кўзда тутилади. Мазкур ҳар бир дастур мақсад ва вазифалари, улар ижросини таъминлаш манбалари вилоятни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш устувор йўналишлари дастурида ўз ифодасини топиши керак.

Комплекс дастур истикболли (камида беш йил муддатга мўлжалланган) бўлиши лозим. Шу ҳолда вилоятда демографик вазият, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш режалари, аҳоли миграцияси ҳисобга олинган ҳолда аҳолини иш билан таъминлашга қаратилган йирик лойиҳаларни ишлаб чиқиш, уларни амалга ошириш механизмларини шакллантириш, ижросини таъминлаш мониторингини йўлга қўйиш имкониятлари кенгайди.

Аҳолини иш билан таъминлаш комплекс дастурини амалга оширишнинг молиявий манбалари қуйидагилар бўлиши мумкин:

- вилоят ҳамда туман ва шаҳарлар маҳаллий бюджетларининг маблағлари;
- иш билан бандликка кўмаклашиш жамғармасининг маблағлари;
- иш билан бандликка кўмаклашиш давлат жамғармасининг мақсадли тушумлари;
- бюджетдан ташқари жамғармаларнинг маблағлари;
- хўжалик юритувчи субъектларнинг жалб этилган маблағлари;
- кредит маблағлари;
- амалдаги қонунчиликка зид бўлмаган бошқа тушумлар.

Аҳолини иш билан таъминлаш комплекс дастури самарадорлиги унинг таркибий қисми ҳисобланган ҳар бир дастур ижросининг амалий натижалари, айниқса иш кучига талаб ва унинг таклифи ўртасидаги фарк

динамикаси, аҳолининг иш билан бандлиги ва ишсизлик даражаси кўрсаткичларига қараб баҳоланиши керак.

2.3. Сирдарё вилоятида аҳоли бандлигини таъминлашни йўналишлари

Ўзбекистон Республикасида инсон манфаатларини таъминлашга қаратилган кучли ижтимоий сиёсат олиб борилиши мамлакат ҳамда ҳудудий меҳнат бозорларида иш кучи таклифи ва унга талабни тартибга солиш бўйича ижобий натижаларга эришиш имконини берди. Чунончи, Сирдарё вилояти туман ва шаҳарларида:

1. Янги иш ўрнилари ташкил қилиш бўйича кенг кўламли тадбирларнинг оширилиши ҳудудий меҳнат бозорида меҳнатга муҳтож аҳоли сони муттасил камайиб боришини таъминламоқда. Бу борада, айниқса, Сирдарё, Ховос, Сайхунобод, Гулистон туманлари Иш билан бандликка кўмаклашувчи марказлар фаолияти самарали бўлмоқда.

2. Сирдарё вилояти Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бош бошқармаси ҳамда туман ва шаҳарлардаги Иш билан бандликка кўмаклашувчи марказлар ҳудудда демографик ривожланиш тенденцияларини чуқур таҳлил этиш, илмий асослаш натижасида меҳнат ресурслари, иқтисодий фаол аҳоли сони кўпайиши башорат кўрсаткичларини ишлаб чиққанлар ҳамда янги иш ўринлари яратиш режаларини белгилаб, уни амалга оширмоқдалар.

Бу тадбирлар Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 6 апрелдаги “Аҳоли бандлигини ошириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-616-сон қарори⁵⁸ асосида амалга оширилмоқда.

---

⁵⁸ www.pravo.uz

2.5-жадвал. **Сирдарё вилояти шаҳар ва туманларида меҳнатга мухтож аҳоли сони динамикаси (минг киши ҳисобида)⁵⁹.**

Вилоят туман ва шаҳарлари	2007 й.	2008 й.	2009 й.	2010 й.
Гулистон шаҳри	1,2	1,2	1,2	1,2
Ширин шаҳри	0,3	0,3	0,3	0,3
Янгиер шаҳри	0,5	0,5	0,5	0,5
Боёвут тумани	1,6	1,6	1,6	1,6
Гулистон тумани	0,9	0,9	0,8	0,8
Мирзаобод тумани	0,9	0,9	0,9	0,9
Оқолтин тумани	1,1	1,1	1,0	1,0
Сайхунобод тумани	1,1	1,1	1,0	1,0
Сардоба тумани	1,1	1,1	1,1	1,1
Сирдарё тумани	2,2	2,1	2,1	2,1
Ховос тумани	2,2	2,2	2,1	2,1
Вилоят бўйича	13,1	12,9	12,8	12,7

Ўз навбатида меҳнатга лаёқатли аҳоли 424,8 минг нафарга (106,2 %), иш билан банд аҳоли сони эса 335,8 минг нафарга (109,5 %) етади. Кўриниб турибдики, вилоятда янги иш ўрнлари яратиш даражаси аҳоли, шу жумладан меҳнатга лаёқатли аҳоли сони ўсиши суръатларидан юқорирокдир.

Вилоят туман ва шаҳарларида, жумладан 2010 йилда 26 713 та янги иш ўрнлари яратиш режаланган. Уларнинг 41,0 % дан кўпроғи, яъни 10 минг 950 таси кичик корхоналар ва микрофирмалар ташкил қилиш ҳисобига яратилади. Шу билан бирга хусусий тадбиркорликни ҳам жадал суръатларда ривожлантириш кўзда тутилган. Шу ҳисобга юридик шахс мақомига эга бўлмаган хусусий тадбиркорлик тузилмаларида 7228 та янги иш ўринлари

⁵⁹ Манба: Сирдарё вилояти Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бош бошқармаси маълумотлари.

яратилади.

Ўзбекистон Республикасида бўлгани каби, Сирдарё вилоятида ҳам хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантириш чора-тадбирлари кўрилмоқда. 2011 йилнинг ўзида бу соҳада 8014 та иш ўринлари ташкил этиш кўзда тутилган.

Кўриниб турибдики, вилоятда янги иш ўрнилари яратиш даражаси аҳоли, шу жумладан меҳнатга лаёқатли аҳоли сони ўсиши суръатларидан юқорирокдир.

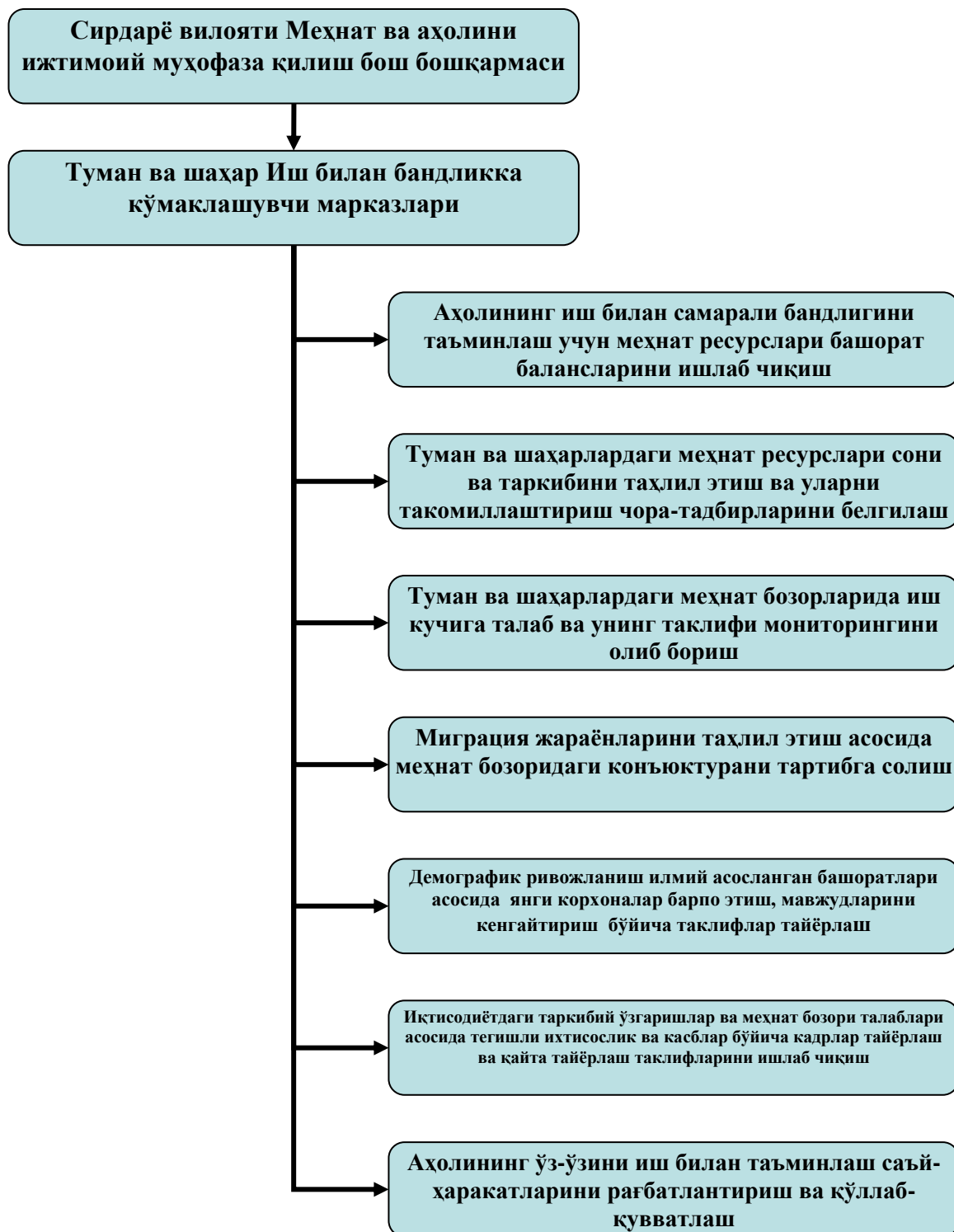
Сирдарё вилоятида ишлаб чиқариш кучлари қувватлари ортиб бормоқда. Хусусан 2011 йилда янги корхоналарни ишга тушириш ҳисобига 1012 та, мавжуд корхона уларни реконструкция қилиш ва кенгайтириш ҳисобига эса 1325 та янги иш ўринлари яратилади.

Аҳолини иш билан таъминлашда уй меҳнатини ташкил қилиш тобора катта аҳамият касб этмоқда. Кейинги 2 йилда фақат шу ҳисобга 3924 та, шу жумладан касаначиликда 2340 та, пудрат шартномалари асосида 1056 та, оилавий тадбиркорликни ривожлантириш ҳисобига 528 та янги иш ўринлари яратилади.

Шу билан бирга вилоятда ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш натижасида 737 та, бозор инфратузилмалари такомиллаштирилиши натижасида эса 246 та янги иш ўринлари ҳосил қилинади.

Сирдарё вилоятида аҳолини иш билан таъминлашни бошқариш принциплари⁶⁰

6-расм.

⁶⁰ Манба: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 6 апрелдаги “Аҳоли бандлигини ошириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-616-сон қарори асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Вилоят Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бош бошқармаси, туман ва шаҳарлардаги Иш билан бандликка кўмаклашувчи марказлар янги иш ўринлари ташкил этиш бўйича манфаатдор корхона, ташкилот ва муассасалар билан қалин ҳамкорликда иш олиб бориш билан биргаликда ҳудудий меҳнат бозорида рақобатбардош бўлган ихтисослик ва касбларга меҳнатга муҳтож фуқароларни ўқитиш юзасидан зарур чора-тадбирларни кўрмоқда. Энг аввало вилоятдаги олий ҳамда ўрта махсус касб-хунар таълим муассасалари билан амалий ҳамкорликда меҳнат бозорида иш кучига талабдан келиб чиққан ҳолда ҳамда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш истиқболли режаларига мувофиқ мутахассислар тайёрлаш режаларига зарур ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш бўйича амалий таклифлар бермоқдалар.

Иш билан бандликка кўмаклашувчи марказлар айниқса ижтимоий ҳимояга муҳтож фуқароларнинг иш билан бандлигини кафолатли таъминлашга эътиборни кучайтирмоқда. Улар амалдаги қонунчиликка мувофиқ туман ва шаҳарлардаги корхоналар, тдбиркорлик тузилмаларида аҳолининг бу тоифаси учун қўшимча иш жойлари яратишга эришмоқдалар.

Шу билан бир қаторда ҳудудий меҳнат бозорларидаги вазият аҳолини иш билан таъминлашни бошқаришни янада такомиллаштиришни талаб этмоқда. Айниқса қишлоқ жойларидаги меҳнатга муҳтож аҳолини аниқлаш бўйича доимий мониторингни йўлга қўйиш жуда муҳимдир. Ҳозирча қишлоқ туманларидаги Иш билан бандликка кўмаклашувчи марказлар бу йўналишда тегишли амалий услубларга эга эмаслар. Уларда айниқса замонавий ахборот технологияларни жорий этиш жуда муҳимдир.

Мамлакатда, шу жумладан Сирдарё вилоятида аҳолини иш билан таъминлашда муҳим тадбирлар оширилаётган бўлса ҳам ҳудудий меҳнат бозоридаги , айниқса қишлоқ туманлари меҳнат бозоридаги вазият, иш кучи таклифининг унга талабга нисбатан муттасил ортиб бориши мазкур йўналишдаги ишларни янада такомиллаштиришни талаб қилади. Юзага чиқаётган муаммоларни самарали ҳал этиш учун, фикримизча, уларга

комплекс ёндошишни талаб этади. Шу муносабат билан қуйидагиларни таклиф этамиз:

1. Вилоят аҳолисини иш билан таъминлашнинг устувор йўналишлари (2008-2012 йилларга мўлжалланган) комплекс дастурининг ижросини таъминлаш фақат иш билан бандликка кўмаклашувчи марказларнинг эмас, балки вилоят, туман ва шаҳарлар ҳокимликлари, улар хизматлари, жамоат бирлашмаларининг асосий вазифаси сифатида белгилаш. Уларнинг фаолияти самарадорлигини аҳолининг иш билан таъминланганлиги даражасига қараб баҳолашни йўлга қўйиш.

2. Амалдаги қонунчиликка Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги, бошқа манфаатдор идоралар томонидан битта иш жойининг тармоқлар, ҳудудлар бўйича ўртача стандарт қийматини ҳар йили, инфляция даражаси ҳисобга олиб ўрнатиш, бу белгиланган қийматдан камроқ маблағ сарфлаб кўпроқ иш жойлари яратган корхоналарни рағбатлантириш ҳамда Аҳолини иш билан таъминлашга кўмаклашиш жамғармаси маблағлари ҳисобига янги иш жойлари яратишни танлов асосида амалга оширишни кўзда тутувчи қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш таклифини тайёрлаш.

3. Аҳолини иш билан таъминлашга кўмаклашиш жамғармаси маблағларининг шаклланиши ва сарфланиши тўғрисидаги Низомга бу жамғармага тўловлардан озод қилинган корхоналар рўйхатини янада кенгайтириш, бундай имтиёз бериладиган корхоналар зиммасига имтиёз туфайли ўзларида қоладиган пул воситаларини айнан иш жойлари яратишга сарфлашни кўзда тутувчи қўшимча ва ўзгартиришлар киритишни таклиф этиш.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Аҳолининг иш билан бандлиги жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг давлат томонидан тартибга солинишининг асосий ва энг муҳим объекти ҳисобланади. Мамлакат иқтисодиётининг ижтимоий йўналтирилганлиги мезонларининг энг асосийси ҳам аҳолининг иш билан бандлиги даражасидир.

Ўзбекистон Республикасида кенг кўламли чуқур ислохотлар амалга оширилган экан, демократик ҳуқуқий давлат, кучли фуқаролик жамияти барпо этиш, фуқаролар турмуш даражасини оширишнинг энг қудратли воситаси сифатида энг аввало инсон салоҳиятини тўла ишга солишга эътибор қаратилди.

Шу билан бирга мамлакатда, хусусан Сирдарё вилоятидаги демографик вазият – аҳоли сонининг муттасил ўсиши ҳисобига меҳнат ресурсларининг ортиб бораётганлиги, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар иш кучига талабни нисбатан камайтирганлиги янги иш ўрнилари яратиш барча имкониятларини тўла ишга солишни ҳаётий зарурат, энг муҳим ижтимоий муаммога айлантормоқда.

Амалга оширилган тадқиқотлар натижасида биз қуйидаги илмий хулосаларга келдик:

1.Сирдарё вилоятининг ҳудудий меҳнат бозори ижтимоий-иқтисодий категория сифатида ўз хусусиятларига эгадир. Бу, энг аввало, ҳудуднинг меҳнат ва табиий ресурслари, жўғрофий, демографик ўзига хослиги, ишлаб чиқарувчи кучларининг ривожланиши ва жойлашиши, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, фермерлик ҳаракати, хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини, уй меҳнати, айниқса касаначиликни жадал суръатларда ривожлантириш шарт-шароитлари билан боғлиқдир.

2.Ҳудудий меҳнат бозорида иш кучи таклифи ва унга талабни тартибга солишда вилоят Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бош бошқармаси, туман ва шаҳар Иш билан бандликка кўмаклашувчи марказлар

фаолияти, Аҳолини иш билан таъминлашга кўмаклашиш давлат маблағлари харажатлари самарадорлигини баҳолашнинг илмий асосланган услубини амалиётга жорий этиш.

3. Аҳолини иш билан таъминлашни бошқаришни янада такомиллаштириш мақсадида иш берувчиларнинг янги иш жойлари яратишдан манфаатдорлигини ошириш механизмларини, аҳолини иш билан таъминлаш ҳудудий дастурларини янада такомиллаштириш чора-тадбирларини кўриш.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда Сирдарё вилоятининг ҳудудий меҳнат бозорида аҳолини иш билан таъминлашни тартибга солиш бўйича, фикримизча, қуйидагилар амалга оширилиши лозим:

1. Сирдарё вилоятида мавжуд меҳнат ва табиий ресурслар, ишлаб чиқариш салоҳиятидан самарали фойдаланиш, қўшимча инвестицияларни, шу жумладан хорижий инвестицияларни кенг жалб этиш, янги иш жойларини ташкил этиш, аҳолининг иш билан бандлиги даражасини оширишга асос бўлувчи чуқур ижтимоий-иқтисодий ва таркибий ислохотларни амалга ошириш.

2. Илмий асосланган демография прогнозлари, вилоятни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш устувор йўналишларининг истиқболли режаларини аниқ ҳисобга олган ҳолда аҳолини иш билан таъминлашнинг комплекс дастурини ишлаб чиқиш, Мазкур комплекс дастур ижросини таъминлаш биргина вилоят Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бош бошқармаси, туман ва шаҳарлардаги иш билан бандликка кўмаклашувчи марказларнинг эмас, шунингдек вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари, улар хизматлари, жамоат бирлашмаларининг асосий вазифаси сифатида белгилаш. Уларнинг фаолияти самарадорлигини аҳолининг иш билан таъминланганлиги даражасига қараб баҳолашни йўлга қўйиш.

3. Амалдаги қонунчиликка Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги, бошқа манфаатдор идоралар

томонидан битта иш жойининг тармоқлар, ҳудудлар бўйича ўртача стандарт қийматини ҳар йили, инфляция даражаси ҳисобга олиб ўрнатиш, бу белгиланган қийматдан камроқ маблағ сарфлаб кўпроқ иш жойлари яратган корхоналарни рағбатлантириш ҳамда Аҳолини иш билан таъминлашга кўмаклашиш жамғармаси маблағлари ҳисобига янги иш жойлари яратишни танлов асосида амалга оширишни кўзда тутувчи қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш таклифини тайёрлаш.

4. Аҳолини иш билан таъминлашга кўмаклашиш жамғармаси маблағларининг шаклланиши ва сарфланиши тўғрисидаги Низомга бу жамғармага тўловлардан озод қилинган корхоналар рўйхатини янада кенгайтириш, бундай имтиёз бериладиган корхоналар зиммасига имтиёз туфайли ўзларида қоладиган пул воситаларини айнан иш жойлари яратишга сарфлашни кўзда тутувчи қўшимча ва ўзгартиришлар киритишни таклиф этиш.

5. Вилоят Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бош бошқармасининг меҳнат бозорида аҳолини иш билан таъминлашни тартибга солишга қаратилган ҳудудий дастурларига тегишли қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш бўйича фаолликлари ва ташаббускорликларини кучайтириш.

6. Вилоят туман ва шаҳарлари Иш билан бандликка кўмаклашувчи марказлар фаолияти ҳамда давлат жамғармаларидан фойдаланиш самарадорлигини аниқлаш ва баҳолашнинг биз томондан ишлаб чиқилган услубини қўллаш асосида уларнинг қўшимча иш жойлари яратиш, меҳнатга лаёқатли аҳолини, айниқса ижтимоий жиҳатдан ночорлар(ногиронлар, кексалар, ёшлар, аёллар)ни иш билан кафолатли таъминлаш бўйича фаолликларини кучайтириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва изчил амалга ошириш.

Фойдаланилган адабиётлар

I. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари ва қарорлари, ҳукумат қарорлари

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси .-Т.: Ўзбекистон. 2008. -9 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат Кодекси. Ўзбекистон Республикаси меҳнат қонунчилиги бўйича меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. –Т.: Ўзбекистон. 2006. – 30 б.
3. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодекси. www.pravo.uz
4. “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг 510-ХП-сон Қонуни (янги таҳрирдаги 1998 йил 1 майдаги 616-І-сон Қонуни {1998 йил ва 2006 йиллардаги ўзгартириш ва қўшимчалар билан}) Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси.1992. 1-сон; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1998. 5-6-сонлар. 97-модда; 1999. 1-сон. 20-модда.; 5-сон. 124-модда; 2006. 25-26-сонлар. 225-модда. -168,171 б.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2005. 23-24-сонлар .
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Йирик саноат корхоналари билан касаначиликни ривожлантириш асосидаги ишлаб чиқариш ва хизматлар ўртасида кооперацияни кенгайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами,2006,1-сон,1-модда.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 23 мартдаги “Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва молларини

кўпайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-308-сон қарори. www.pravo.uz

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 6 апрелдаги “Аҳоли бандлигини ошириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-616-сон қарори. www.pravo.uz
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 21 майдаги “Ўзбекистон Республикасида 2010 йилгача бўлган даврда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори. www.pravo.uz
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 29 февралдаги ”Ёшлар йили” давлат дастури тўғрисида”ги ПҚ-805-сон Қарори. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2008.10-11-сонлар. -56-63 б.
15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 28 ноябрдаги “Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларнинг барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида”ги ПФ-4058-сон Фармони. “Халқ сўзи” газетаси. 2008 йил 2 декабрь.

II. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари ва маърузалари

16. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат. I том. –Т.: Ўзбекистон. 1996. -262 б.
17. Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари – энг олий қадрият. ”Халқ сўзи” газетаси. 2005 йил 8 декабрь.
18. Каримов И.А. Демократик ҳуқуқий давлат, эркин иқтисодиёт талабларини тўлиқ жорий этиш, фуқаролик жамияти асосларини қуриш – фаровон ҳаётимиз гаровидир. –Т.: Ўзбекистон. 2006. – 12 б.

19. Каримов И.А. Инсон манфаатларини таъминлаш, ижтимоий ҳимоя тизимини такомиллаштириш – устувор вазирамиздир. “Халқ сўзи” газетаси. 2006 йил 8 декабрь.
20. Каримов И.А. Янгиликлар ва барқарор тараққиёт йўлидан янада изчил ҳаракат қилиш, халқимиз учун фаровон турмуш шароити яратиш – асосий вазирамиздир. “Халқ сўзи” газетаси. 2007 йил 13 февраль.
21. Каримов И.А. Мамлакатимиз тараққиёти ва халқимизнинг ҳаёт даражасини юксалтириш – барча демократик янгиликлар ва ислохотларимизнинг пировард мақсадидир. – Т.: Ўзбекистон. 2007. -51 б.
22. Каримов И.А. Ватанамиз ва халқимизга садоқат билан хизмат қилиш – олий саодатдир. -Т.: Ўзбекистон. 2007. -33 б.
23. Каримов И.А. Асосий мақсадимиз-юртимизда эркин ва обод, фаровон ҳаёт барпо этиш йўлини қатъият билан давом эттиришдир. “Халқ сўзи” газетаси, 2007 йил 8 декабрь.
24. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. -Т.: Маънавият. 2008 - 68 б.
25. Каримов И.А. “Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгиликларни изчил давом эттириш – давр талаби”. 2008 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2009 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2009 йил 14 февраль.
26. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари // – Т.: Ўзбекистон, 2009. – 56 б.
27. Каримов И.А. “Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир”. – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2010 йил 28 январь.

28. Каримов И.А. “Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир”. 2009 йилнинг асосий яқунлари ва 2010 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2010 йил 30 январь.
29. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза). “Халқ сўзи”, 2010 йил 13 ноябрь (№ 220).
30. Каримов И.А. “Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади”. 2010 йилнинг асосий яқунлари ва 2011 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2011 йил 24 январь.

III. Китоблар ва монографиялар

31. Абдуллаев А.М., Абдурахманов О.К., Зокирова Н.К. Прогнозирование и моделирование национальной экономики: Учебник. –Т.:Фан ва технология. 2007. – с.458.
32. Абдурахимов М. Ўзбекча-русча афоризмлар луғати. –Т.: Ўқитувчи. 1986. –62 б.
33. Абдурахманов К.Х., Абдуллаев А.М., Дадабаев Ш.Х. Региональная экономика и управление. –Т.: Фан ва технология. 2007. –с.234.
34. Абдурахмонов Қ.Х., Имомов В.А. Ўзбекистонда меҳнат потенциалидан самарали фойдаланиш ва уни бошқариш. –Т.: Академия. 2008. – 84 б.

35. Абдурахманов К.Х., Шарифуллина Т.А. Экономика и социология труда: Учебное пособие. –М.: Российская экономическая академия. 2002. – с.61-62.
36. Абдурахмонов Қ.Х., Холмўминов Ш.Р., Шоюсупова Н.Т., Тохирова Х.Т., Бакиева И.Т.Мехнат иқтисодиёти: Дарслик. –Т.:Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси. 2005. -43 б.
37. Деловая среда в Узбекистане глазами представителей малого и среднего бизнеса. –Т.: Международная финансовая корпорация. 2003. – с.15-16.
38. Зокирова Н.К. Социально-трудовые отношения: международный и национальный аспекты. – Т.: Фан. 2008. –с. 90.
39. Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза: Ўзбекистон – 2005. –Т.: Иқтисодий тадқиқотлар маркази. 2006. – 44-45, 75 б.
40. Кейнс Д.М. Общая теория занятости, процента и денег/ Пер. с англ. – Петрозаводск. Петроком. 1993. –с. 70.
41. Костин Л.А. Международная Организация Труда. –М.: Экзамен. 2002. – с.170.
42. Никифорова А.А. Рынок труда: занятость и безработица.- М.:Международные отношения. 1991.- с.12.
43. Маслова Н.С. Эффективная занятость и рынок рабочей силы. М.: Наука. 1992. - с.10.
44. Мехнат иқтисодиёти ва социологияси: Дарслик. -Т.: Ўқитувчи. 2001. – 97 б.
45. Региональная экономика: Учебник/ Под ред.Видяпина В.Н. –М.: 2002. –с. 134.
46. Региональная экономика: Учебник/Под ред.Степанова В.М. –М.: ИНФРА.2001. – с. 165.
47. Руденко Г.Г. Формирование рынков труда: Учебное пособие. –М.: Экзамен. 2004. –с.79.

48. Руденко Г.Г., Муртазаев Б.Ч . Формирование рынков труда: Учебное пособие /Под.ред.проф.Одегова Ю.Г. – М.: Экзамен. 2004. - с.89.
49. Умурзоқов Б.Х., Раҳимов Н.Х. Меҳнат муносабатлари ва менежмент. –Т.: Ўзбекистон. 2005. – 67 б.
50. Холмўминов Ш.Р. Меҳнат бозори иқтисодиёти :Ўқув қўлланма. -Т.: ТДИУ. 2004.-10 б.
51. Чепель С.В., Шибаршова Л.И., Фаттахова Ж.А. Макроэкономика: ситуационные примеры экономического развития Республики Узбекистан: Учебное пособие. –М.:Российская экономическая академия им. Г.В.Плеханова. 2007. -25.
52. Шлендер П.Э. Рынок труда: Учебное пособие. –М.: ВЗФЭИ. 2004. – с.126.
53. Экономика и право: Учебное пособие. –Т.: Филиал РЭА в г. Ташкенте. 2006. –с55.
54. Экономика труда. Учебник /Под ред.проф.Шлендера П.Э. и проф. Кокина Ю.П. –М.: Юрист. 2003. - с. 88-89,101.
55. Экономика труда: социально-трудовые отношения: Учебник/ Под общ.ред. проф. Волгина Н.А. и Одегова Ю.Г. –М.: Экзамен. –с.171.
56. Гуломов С.С.Тадбиркорлик ва кичик бизнес.-Т.:”Шарқ”, 2002. -11-12 б.

IV. Журналлардаги мақолаларга ҳавола

57. Байзакова Д., Арифджанова С. Экономический рост и оплата труда// -Т.: Ж. Экономическое обозрение. 2007. № 7. –с.20-21.
58. Зокиров К. Иш жойларини яратиш ва саклашнинг худудий механизми// - Т.: Ж. Бозор, пул ва кредит. 2007. 1-сон. – 44-45 б.
59. Зокиров К.Ж. Рынок труда: взгляд на проблему// -М.: Ж. Экономика и финансы. 2008. № 2. – с.19.
60. Зокиров К. Худудий меҳнат бозорларини ривожлантириш омиллари// -Т.: Ж. Бозор, пул ва кредит. 2008. 4-сон. – 43 б.

61. Минаварова Г. Иш кучи бозорини шакллантириш// -Т.: Ж. Жамият ва бошқарув. 2007. 3-сон. – 110 б.
62. Салаев С. Касаначилик фаолиятини рағбатлантириш// –Т.: Ж. Жамият ва бошқарув. 2008. 2-сон. -96 б.
63. Турсунов Ш. Меҳнат ресурсларини шакллантиришнинг минтақавий хусусиятлари// -Т.: Ж. Жамият ва бошқарув. 2008. 1-сон. -124 б.
64. Ҳасанова Р., Исакулова М. Аграр секторда тадбиркорлик// -Т.: Ж. Бозор, пул ва кредит. 2007. 12-сон. – 62 б.

V. Диссертация ва диссертация авторефератларига ҳавола

65. Алимова Г.А. Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитларида ижтимоий-маданий инфратузилма ва меҳнатда бандлик муаммолари. Автореф. иқтис. фан. ном. –Т. 2002.
66. Махкамова Ш.Ю. Регулирование занятости населения в условиях углубления рыночных реформ. Автореф. канд. экон. наук. –Т.: 2008.
67. Оstonов А.Е. Занятость населения в малом и частном предпринимательстве (на материалах Кашкадарьинской области). Автореф. канд. экон. наук. –Т.: 2007.
68. Рахимов А.Ш. Повышение уровня занятости на селе в условиях либерализации экономики (на примере Хорезмской области). Дисс. канд. экон. наук. –Т. 2006.

VIII. Интернет сайтлари

69. www.mintrud.uz - официальный сайт Министерства труда и социальной защиты населения Республики Узбекистан.
70. www.pravo.uz –Законодательство Республики Узбекистан.

71. www.dp.uz. – Деловой партнер – Бизнес новости и аналитика Узбекистана
72. www.businesspravo.uz –Экономическое законодательство Республики Узбекистан .
73. www.stat.uz - – официальный сайт Госкомстата Республики Узбекистан.
74. www.mehnat.uz –ЎзР Меҳнат ва аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш Вазирлиги сайти

IX. Статистик материаллар

75. Сирдарё вилояти йиллик статистик тўплами. 2003-2009 йиллар.
Гулистон-2010.

МУНДАРИЖА

	Кириш	3
1.	МЕҲНАТ БОЗОРИНИНГ МАЗМУНИ, ШАКЛЛАНИШИ ВА БОБ	
1.1.	МЕҲНАТ БОЗОРИ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ КАТЕГОРИЯ СИФАТИДА	9
1.2.	МЕҲНАТ БОЗОРИНИ ШАКЛЛАНИШИ ВА АМАЛ ҚИЛИШНИНГ АСОСИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ	16
1.3.	АҲОЛИНИ ИШ БИЛАН ТАЪМИНЛАШ ДАВЛАТ СИЁСАТИНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ-МЕТОДОЛОГИК МУАММОЛАРИ	33
2.БОБ	СИРДАРЁ ВИЛОЯТИДА МЕҲНАТ РЕСУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ	
2.1.	ИШ ЖОЙЛАРИНИ ЯРАТИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ХУДУДИЙ МЕХАНИЗМИНИ ЯРАТИШ	44
2.2.	АҲОЛИНИ ИШ БИЛАН ТАЪМИНЛАШНИНГ ХУДУДИЙ ДАСТУРЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ ВА АМАЛГА ОШИРИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ	52
2.3.	СИРДАРЁ ВИЛОЯТИДА АҲОЛИНИ ИШ БИЛАН ТАЪМИНЛАШНИ БОШҚАРИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ	62
	Хулоса ва тавсиялар.	68
	Фойдаланилган адабиётлар ва манбалар рўйхати.	71
	Иловалар	